

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

ELENA SPRINDŽIŪNAITĖ
SEMIOTIKOS STUDIJŲ PROGRAMA

Teisėta / neteisėta prievarta

Gustavo Möllerio filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“

Magistro darbas

Darbo vadovė doc. dr. Nijolė Keršytė

Vilnius

2025

Elena Sprindžiūnaitė, *Teisėta / neteisėta prievarta Gustavo Möllerio filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“*. Magistro darbas, vadovė doc. dr. Nijolė Keršytė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2025, 49 p.

Raktiniai žodžiai: Gustavas Mölleris, legitimumas, naratyvinė programa, pasijų semiotika, prievarta, semiotinė analizė, smurtas, teisėtumas, vertė.

Šiame darbe nagrinėjamas politinėje filosofijoje, sociologijoje, teisėje svarbus, bet semiotikoje mažai tirtas teisėtos / neteisėtos prievartos klausimas. Atliekant semiotinę analizę darbe siekiama atskleisti, kaip teisėtos ir neteisėtos prievartos problema iškeliamą pasirinktuose diskursuose ir kokios prievartos vertės yra konstruojamos. Analizės objektais pasirinkti režisieriaus Gustavo Möllerio meniniai filmai „Kaltė“ (2018) ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ (2024). Tyrimo metu atskleidžiama, kaip prievartos teisėtumo problema iškyla per individo santykį su teisinėmis institucijomis.

Turinys

Įvadas.....	4
1. Prievartos samprata.....	6
1.1. Prievarta ir valstybė. Prievartos teisėtumas (įstatymiškumas) ir legitimumas.	7
1.2. Struktūrinė prievarta. Baudžiamojo teisingumo institucijos.....	10
2. Semiotinio prievartos tyrimo galimybės. Prievarta pasijų semiotikoje.....	14
3. Individas ir teisėsaugos struktūros Gustavo Möllerio filmuose	19
3.1. Teisėsaugos institucijų kontrolė ir prievarta: kalėjimas ir policija	20
3.2. Kalėjimas ir policija kaip lėmėjai	25
3.2.1. Policijos aksiologinių verčių universumas	26
3.2.2. Kalėjimo aksiologinių verčių universumas	28
3.3. Individas ir prievarta filme „Kaltė“	29
3.3.1. Teisingumas	29
3.3.2. Prievarta kaip pasijos diskursas.....	32
3.3.3. Moralinė pareiga	33
3.4. Teisingumas ir kerštas filme „Kalėjimo prižiūrėtoja“	35
3.4.1. Motinos kaltė.....	35
3.4.2. Motinos dualumas	36
3.4.3. Prievarta ir pasijinis diskursas.....	40
Išvados	42
Literatūros sąrašas	46
Elektroniniai šaltiniai	47
Summary.....	49

Ivadas

Kaip nusprendžiame, kokia prievarta yra priimtina o kokia – nepageidaujama? Kokiais kriterijais vadovaujamės pateisindami ar smerkdami prievartinius veiksmus? Santykis su prievarta Vakarų pasaulyje pastaruoju metu tapo aštriu klausimu, reikalaujančiu naujo apsvarstymo, pasitelkiant įvairius rakursus. Vienas šios krizės požymių – augantis piliečių nepasitenkinimas teisinėje-politinėje sistemoje įtvirtintais prievartos naudojimo būdais ir jų kvestionavimas. Policijos žiaurumas, privalomos vakcinacijos, nelegalių imigrantų deportacija, privaloma karinė tarnyba – tai tik keletas prieštaringai vertinamų pavyzdžių, iliustruojančių prievartinių valstybės institucijų legitimumo silpnėjimą ir gyventojų pasipriešinimą prievartai. Kita vertus, tuo pat metu auga ir palaikymas įvairioms nesankcionuotoms prievartos išraiškoms, pavyzdžiui, į smurtą peraugantiems piliečių protestams ar politiniams judėjimams, nusiteikusiems prieš imigrantų ar kitas visuomenės grupes. Neseniai Lietuvoje taip nuaidėjo įvairaus pobūdžio atgarsiai – tiek palaikymas, tiek pasipiktinimas patriotiškumo stoka – dėl interviu su kvietimą į kariuomenę gavusiu jaunuoliu, kuris teigė nenorintis tarnybos kariuomenėje ir ją pavadino žudymo menu¹. Kodėl tokia situacija susiklostė būtent pastaraisiais metais, galima aiškinti įvairiai: autoritarinės galios augimas globalioje politinėje sistemoje, karinių konfliktų aktualizuojami valstybės galios monopolio organizavimo klausimai (derinant juos su tarptautiniais žmogaus teisių principais), demokratinėse santvarkose abejones keliantys teisėsaugos metodai, išaugę migracijos srautai, sukeliantys skirtingų kultūrinių, teisinių, politinių, religinių aksiologinių universumų sankirtas, postkolonializmo diskurso keliama iššūkiai nusistovėjusiai tarptautinės teisės sistemai, permąstant jos principus kaip potencialiai prievartinius ir tarnaujančius galios pozicijas užimantiems politinio lauko žaidėjams.

Tirti blunkančią teisėtą / neteisėtą prievartą skirti iš semiotinės pusės verta dėl semiotikos siūlomos perspektyvos, besiskiriančios nuo politikos mokslų, sociologijos ar teisės disciplinų, kuriose prievartos teisėtumas dažniau svarstomas keliant klausimus apie prievartos tikslus, vykdytojus, jos priežastis bei padarinius, apibrėžimo ribas, legitimacijos ir atitikimo esamai politinei ir teisei santvarkai problemas. Helsinkio universiteto profesorius Kaius Tuori vienoje savo publikacijų svarsto baudžiamojo teisingumo raidą Vakarų pasaulyje ir teigia, kad jame jau kurį laiką dominuoja civilizacinis naratyvas, kuris remiasi laipsniško prievartos racionalizavimo ir perdavimo į valstybės rankas, kaip virsmo labiau civilizuota bendruomene, idėja, atmetant kitas prievartos formas kaip barbariškas, emociniais impulsais

¹ 20.03.2025. „Į kariuomenę pašauktas atlikėjas Adrijus tarnauti nenori: „Esu prieš žudymo meną“. Prieiga: <<https://www.lrytas.lt/zmones/tv-antena/2025/03/20/news/i-kariuomene-pasauktas-atlikejas-adrijus-tarnauti-nenori-esu-pries-zudymo-mena--36992530>> [žiūrėta 25/03/2025].

motyvuotas ir nediskutuotinas². Semiotika leidžia atsitraukti nuo nusistovėjusių kategorijų ir į prievartos teisėtumo problemą pažvelgti kaip į įprasminimo klausimą, tiriant prievartos vertes.

Prievartos vertės šiame magistro darbe bus atskleidžiamos per pasirinktų kinematografinių diskursų analizę, tiriant, kaip juose įprasminama individo patirtis santykiyje su prievartinėmis institucijomis. Semiotinio tyrimo objektais pasirinkti fikciniai naratyvai, kurie leidžia susitelkti į išbaigto pasakojimo nuosekliai sukonstruotą įtampų dinamiką ir vertybių sistemas. Švedų-danų režisieriaus Gustavo Möllerio filmai „Kaltė“ (2018) ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ (2024), vaizduojantys individų, susijusių su teisėsaugos struktūromis, dilemas bei pačiose institucijose egzistuojančius prieštaravimus, pasirodė itin tinkami prievartos klausimui nagrinėti. Šie du filmai sulaukė tarptautinių apdovanojimų, jie įvertinti dėl savito kinematografinių priemonių panaudojimo ir atkreipto dėmesio į realiai egzistuojančių teisėsaugos institucijų trūkumus. Abu filmai apie sisteminę problemas pasakoja susitelkdami į individualias istorijas. Jų pagrindiniai veikėjai yra teisėsaugos tarnautojai, kurie ne tik atlieka savo pareigas, bet kartu susiduria su asmeninėmis krizėmis, įstatymui nusikaltusiais asmenimis ir patys pažeidžia įstatymus, todėl būna priversti ieškoti autentiško santykio tarp asmeninės moralės ir paklusnumo sistemai. Filmuose vaizduojama trintis tarp teisėsaugos institucijų – modernios valstybės teisiškai patvirtintos prievartos vykdytojų – ir šioms struktūroms tarnaujančių ar įstatymą pažeidusių individų leidžia apčiuopti skirtingas vertybines plotmes.

Šio **darbo tikslas** - pasitelkiant semiotinės analizės įrankius ištirti teisėtos ir neteisėtos prievartos problemos iškėlimą Gustavo Möllerio meniniuose filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ ir atskleisti juose konstruojamas prievartos vertes.

Darbo uždaviniai:

- 1) Aptarti teisėtos prievartos sampratą ir prievartos mechanizmus valstybėje.
- 2) Aptarti semiotinio prievartos tyrimo galimybes ir metodologinę prieigą.
- 3) Atlikti semiotinę pasirinktų filmų analizę ir išskirti prievartos vertes. Tyrime remiamasi A. J. Greimo naratyvinės semiotikos prieiga ir pateikiamos teisėsaugos institucijų ir individualių subjektų aksiologinių verčių sistemos, kurios pasiūlo skirtingas prievartos pateisinimo alternatyvas. Taip pat analizuojant individo santykį su prievarta pasitelkiamos Greimo subjekto būsenų modalizavimo ir pasijų semiotikos teorinės gairės.

² Tuori, K. 2022. Revenge, Violence and the Civilizing Narrative. In Márquez Porras, R. , Mazzola, R. & Terradas Saborit, I. (red.), *Vindictary Justice : Beyond Law and Revenge . Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* , 93 , Springer, p. 55-68.

1. Prievartos samprata

Norint apsibrėžti, kas šio tyrimo ribose bus laikoma prievarta, visų pirma reikia pripažinti, kad prievartos koncepcija yra plati, o skirtingose kalbose ją apibūdinančios sąvokos atitinka skirtingus reikšminius laukus. Su prievarta siejamas lotynų kalbos žodis *violencia* reiškia įnirtingą, nekontroliuojamą jėgą, bet taip pat ir normų, taisyklių ar kitų teisių pažeidimą (ang. *violation*, lot. *violare*)³. Anglų kalboje prievarta apibūdinama žodžiu *coercion*, reiškiančiu privertimą ką nors daryti prieš savo valią, dažniau remiantis spaudimu, grasinimais nei naudojant fizinę jėgą. Robertas Nozickas, vienas pagrindinių prievartos koncepcijos vystytojų, kuris prievartą priešina laisvei, skiria ją nuo paprasto įkalbinėjimo, perspėjimo ar įtakos, pabrėždamas, kad prievarta apriboja kito laisvę⁴. Nozicko prievartos samprata pirmiausiai siejama su grasinimais, šantažu, laisvos valios veikti atėmimu. Tuo tarpu kitas anglų kalbos žodis *violence* labiau siejamas su fizine jėga, todėl kiek artimesnis smurto sampratai lietuvių kalboje, tačiau visgi už jį gerokai platesnis, įtraukiantis ir struktūrines, simbolines prievartos formas, kurios nebūtinai sukelia fizinę žalą. Vokiečių kalboje prievarta apibūdinama vartojant žodį *Nötigung*, reiškiantį raginimą, spaudimą, privertimą kažką atlikti. Tačiau nepamirština ir kitą sąvoką *Gewalt*, siejama tiek su prievarta, smurtu, jėga, tiek su valdžia, galia (ypač valstybės).

Prievarta ir jai artimos sąvokos dažnai ne tik susipina tarpusavyje, bet taip pat yra naudojamos pakaitomis. Šiuo klausimu veikale *Apie smurtą* yra pasisakiusi Hannah Arendt, teigdama, kad galios (ang. *power*), jėgos (ang. *strength*), fizinės jėgos (ang. *force*), valdžios (ang. *authority*) ir smurto (ang. *violence*) apibrėžimai⁵ dažnai būna vartojami kaip sinonimai, laikantis prielaidos, kad jie visi iš esmės yra priemonės, kuriomis žmonės valdo vieni kitus, tad visos jos vykdo tą pačią funkciją⁶. Arendt aptaria kiekvieną šių sąvokų, pabrėždama jų konceptualius skirtumus, tačiau neišskiria savarankiško prievartos apibrėžimo. Visgi ji pabrėžia smurto išskirtinumą per jo instrumentinį pobūdį, teigia, kad smurtas naudojamas kaip *įrankis* padauginti turimai jėgai siekiant kokio nors tikslo⁷. Ši Arendt apibrėžiama smurto kaip *įrankio* savybė artima ir prievartos sampratai: tiek smurtas, tiek prievarta paprastai laikomi ne savitiksliais, bet kylančiais iš tam tikro siekio, numatant už jų esančią vertybinę plotmę.

Suprantant, kad prievartos samprata nėra lengvai apibrėžiama, o jos reikšmių plotmė gali būti platesnė ar siauresnė, dažnai susiliečianti ir persidengianti su kitomis artimomis sąvokomis, šiame darbe

³ Bufacchi, V. 2005. Two Concepts of Violence. *Political Studies Review*, 3, p. 194.

⁴ Nozick, R. 1997. *Coercion. Socratic Puzzles*, Cambridge: Harvard University Press, p. 15-44.

⁵ Reikia turėti omenyje, kad anglų kalbos terminų vertimas siūlo artimas, bet ne iki galo atitinkančias sąvokų reikšmes reikšmes lietuvių kalboje, kaip buvo aptarta skyriaus pradžioje.

⁶ Arendt, H. 2023. *Apie smurtą*. Vertė Simas Čelutka. Vilnius: Hubris, p. 63.

⁷ *Ibid.*, p. 66.

nėra mėginama pateikti baigtinio prievartos apibrėžimo ar išsamios tipologijos. Tiriant prievartos vaidmens žmogaus gyvenime klausimą plačiąja prasme, prievartinio pobūdžio santykius galima įžvelgti bet kokioje socialumo formoje, pavyzdžiui, net kasdienės kalbos vartosenoje. Atliekant šio darbo analizę nebus vengiama smurto sąvokos, tinkamos apibūdinti tiesioginės fizinės jėgos panaudojimo, kančios sukėlimo ar sužalojimo situacijas. Tuo tarpu prievarta bus traktuojama kaip artima smurto sąvokai, tačiau ją apgaubianti ir praplečianti, įtraukiant struktūrinės ir psichologinės (spaudimas, grasinimai) prievartos galimybes.

1.1. Prievarta ir valstybė. Prievartos teisėtumas (įstatymiškumas) ir legitimumas.

Žmogaus ir prievartos santykio klausimas aktualus kiekvienoje bendruomenėje, reikalaujantis taisyklių ir susitarimų valstybės lygmeniu. Mėginimus prievartą pažaboti galima atrasti tūkstančių metų senumo įstatymuose, tokiuose kaip Urnamo teisinys ar Hamurabio teisinys, kuriame galioja „akis už akį“ baudžiamieji principai. Pasak Kaius Tuori, pirmykštės teisės tyrimuose *lex talionis* užėmė svarbią pereinamąją poziciją tarp nežabotos prievartos, pasireiškiančios nesibaigiančiais kraujo keršto ciklais, ir valstybės bausmės monopolio⁸. Visgi *lex talionis* jį labiau domina ne kaip jungtis tarp barbarybės ir civilizacijos ar būdas palaikyti visuomenės tvarką, bet kaip sistema, skirta išlaikyti balansui tarp aukai sukeltos kančios ir nusikaltusiajam paskirtos bausmės. Tuori nuomone, atsitraukus nuo linijinės santykio tarp prigimtinės būklės ir valstybės įstatymų raidos sampratos (prievartos švelnėjimo ir perdavimo racionalioms valstybės institucijoms tendencijos) galima atkreipti dėmesį į tai, kad *lex talionis* teisingumas gali egzistuoti ne tik primityvioje, bet ir ganėtinai sudėtingoje visuomenės struktūroje, o kontroliuoto keršto principai nebūtinai reiškia, kad ši visuomenė yra brutali ar valdoma baimės⁹.

Pradėti visuomenės santykio su prievarta klausimą nuo Tuori įdėjų atrodo svarbu todėl, kad jo pastabos iliustruoja šio santykio įvairovės galimybes ir kviečia svarstyti apie prievartą visuomenėje kaip kažką daugiau nei nepageidaujamą barbariškumo išraišką, kuriai lieka vis mažiau vietos civilizuotame pasaulyje. Šiuolaikinio baudžiamojo teisingumo kontekste *lex talionis* gali atrodyti kaip žiaurus ir primityvus bausmių režimas, tačiau į jį taip pat galima žvelgti ir iš kitos perspektyvos. „Akis už akį“ bausmės kriterijai kildintini ne iš valstybės interesų, bet iš aukos poreikių – norint atstatyti lygybę asmeniui patyrus kančią, būtina įvykdyti šią kančią atitinkančią bausmę¹⁰. Tad atsisakius vien barbariškos

⁸ Tuori, *op. cit.*, p. 56.

⁹ Tuori, *op. cit.*, p. 61-62.

¹⁰ *Ibid.*

/ civilizuotos prievartos vertinimo ašies, atsiveria galimybės tirti alternatyvius prievartos įprasminimo – ir pateisinimo – būdus visuomenėje.

Grįžtant prie Europos konteksto, prievartos santykio su valstybe klausimas turi galias šaknis ir buvo apmąstomas dar gerokai prieš Vestfalijos taikos sutarties pasirašymą XVII a., kuri dažnai laikoma modernios valstybės sąrangos užuomazga. Tomo Akviniečio raštuose, skirtuose politinės filosofijos klausimams, galima rasti pasisakymų šia tema. Jis skirsto žmogiškuosius įstatymus į teisingus (atitinkančius prigimtinę dieviškąją tvarką) ir neteisingus (jei jie netarnauja bendram ar dievišajam gėriui), pastaruosius laikydamas ne įstatymu, o prievarta, ir sakydamas, kad žmogus neturi moralinės prievolės tokių įstatymų laikytis¹¹. Akvinietis kildina žmogiškuosius įstatymus iš dieviškosios tvarkos, kartu pateikdamas ir prievartos teisėto statuso valstybėje sąlygas, o taip pat parodydamas, kokiais atvejais pasipriešinimas įstatymui (galbūt net smurtinis pasipriešinimas) gali būti pateisinamas. Be to, jis tiesiogiai paliečia prievartos klausimą teigdamas, kad tam tikrais atvejais, jei tai tarnauja bendruomenės gėriui, konkretaus nusidėjėlio nužudymas gali būti laikomas pagirtinu veiksniu, paaukojant individą dėl daugumos gerovės¹². Kita vertus, Akvinietis laiko gailestingumą dorybe ir dieviško teisingumo apraiška, kurią žmogus turėtų stengtis atkartoti¹³, todėl jo pozicija prievartos klausimu nėra tokia paprasta, ji rodo esant įtampą tarp teisingumo ir gailestingumo.

Ankstyvuoją moderniosios politinės filosofijos laikotarpiu pradedama prievartos klausimą nagrinėti beveik išskirtinai pasaulietiniame kontekste, atsitraukiant nuo dieviškosios tvarkos idėjos. Vienas ryškiausių darbų, žyminčių valstybės ir prievartos neatsiejamą ryšį yra XVII a. pasirodęs *Leviatanas*, kuriame Thomas Hobbes'as svarstė apie valstybę kaip gaunančią teisę į prievartą mainais į įsipareigojimą teikti saugumą individams, kurie atsisako savo neribotos laisvės, siekdami pabėgti nuo prigimtinių būklės („visų karo prieš visus“)¹⁴. Pereinant nuo teologijos ir dieviškosios tvarkos prie individo teisių, socialinės sutarties ir sekuliarios galios klausimų, prievartos teisėtumas taip pat pradedamas aiškinti remiantis šiais pagrindais.

XIX – XX a. valstybės prievartos problematiką pradėta nagrinėti vis intensyviau ir labiau niuansuotai. Ko gero svarbiausias žingsnis kalbant apie prievartos statusą valstybėje, padėjęs pagrindą daugeliui vėlesnių mąstytojų, buvo padarytas sociologijos klasiko Maxo Weberio. Jis neatsaistomai

¹¹ Tomas Akvinietis, *Summa Theologica*, II – I, kl. 96, str. 4.

¹² *Ibid.*, II – II, kl. 64, str. 2.

¹³ *Ibid.*, II – II, kl. 30, str. 3 - 4.

¹⁴ Hobbes, T. 2006. *Leviathan*, ed. Karl Schuhmann ir G. A. J. Rogers, London: Continuum International Publishing Group, p. 99-114.

sujungę valdžios ir prievartos teisėtumo klausimus, apibrėždamas valstybę kaip *teisėtos fizinės prievartos monopolį tam tikroje teritorijoje ir vienintele turinčia teisę panaudoti prievartą*¹⁵. Weberio apibrėžimas prievartinius veiksmus ne tik priskiria valdžios prerogatyvai, bet apskritai juos prilygina valstybės egzistencijos sąlygai ir jos esminei savybei.

Weberis taip pat išskyrė tris legitimacijos būdus, kuriais gali būti pripažinta teisė valdyti: susiformavusių visuomenės tradicijų pagrindu, charizmatiškos asmenybės pagrindu ir teisiniu (įstatymų, biurokratinių taisyklių) pagrindu. Nors kartu jis pažymėjo, kad realybėje retai susiduriama su tokiais gryniaisiais tipais¹⁶. Iš karto reikia patikslinti, kad Weberio minima legitimacijos sąvoka skiriasi nuo teisėtumo sampratos. Lietuvių kalboje teisėtumo reikšmė siejama su įstatymiškumu, atitikimu teisės normoms ir paprastai naudojama kaip sinonimas legalumui. Taip teisėtumo sąvoka bus vartojama ir šiame darbe. Tuo tarpu kitose kalbose šie terminai nebūtinai sutampa. Pavyzdžiui, anglų kalboje terminai *legality* ir *lawfulness* turi kiek skirtingas reikšmes. Legitimumo (ang. *legitimacy*) samprata skiriasi nuo teisėtumo ir yra sietina su paramos, pasitikėjimo, teisės atlikti tam tikras funkcijas pripažinimo klausimu.

Analizuojant teisėtos / neteisėtos prievartos klausimą, legitimumo samprata yra svarbi tuo, kad greta įstatymo įteisintos ar draudžiamos prievartos leidžia kalbėti apie kitokius būdus pateisinti ar skatinti prievartinius veiksmus. Pasak italų filosofo ir teisės istoriko Alexanderi'o P. d'Entrèves'o, Vakarų politinė mintis laiko įstatymo viršenybės ir legitimios teisinės tvarkos valstybėje idėją vienu didžiausių mūsų civilizacijos pasiekimu, kuris suriša individus tarpusavyje ir palaiko visuomenės bendrystę, todėl teisėtumas, ko gero, yra tapęs moderniuoju legitimacijos atitikmeniu¹⁷. Visgi jis kelia klausimą, ar prilygindami teisėtumą legitimumui esame pasiryžę reikšti gryną pagarbą pačiam įstatymo viršenybės principui, nepaisydami to, kokias vertybes šis įstatymas saugo ir kokių tikslų siekia.¹⁸ D'Entrèves'o pabrėžiama skirtis tarp legitimumo ir teisėtumo sąvokų bei jų supanašėjimo problema tampa savotišku perspėjimu, kad šios sąvokos nėra lygios. Nors Weberio legitimumo samprata yra vertybiškai neutrali ir atlieka techninio termino vaidmenį aiškinant, kaip valstybėje įgyjamas piliečių palaikymas, legitimumas gali būti suprantamas ir plačiau. Davidas Beethamas Weberio modelį laikė pernelyg supaprastintu ir neatitinkančiu realybės, todėl pats pasiūlė detalesnę prieigą valdžios legitimacijai suprasti. Jis praplėtė legitimumo sampratą, pasiūlydamas tris politinės galios legitimumui būtinas sąlygas: 1) atitikimas teisės normoms; 2) teisės normų atitikimas visuotinai priimtiems politinės valdžios principams; 3) visuomenės

¹⁵ Weber, M. 1946. Politics as a Vocation. *From Max Weber: Essays in Sociology*, ed. H.H. Gerth ir C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, p. 78.

¹⁶ *Ibid.*, p. 78-79.

¹⁷ D'Entrèves, A. P. 1963. Legality and Legitimacy. *Review of Metaphysics*, 16(4), p. 690-691.

¹⁸ *Ibid.*, p. 691.

pritarimas ir sutikimas paklusti valdžiai¹⁹. Beethamo legitimumo aprašymas nurodo ne tik į jame esantį vertybinį lygmenį, bet ir verčia atkreipti dėmesį į legitimumo ir psichologinių veiksnių ryšį.

Psichologijos profesorius Tomas R. Tyleris legitimumą laiko įsitikinimu, kad valdžios atstovai, institucijos ir socialinė tvarka yra priderami ir teisingi. Pasak jo, negalima legitimumo tapatinti su morale, nors tarp jų ir yra daug panašumų: internalizuotos vertybės, asmeniniai pareigos ir atsakomybės kitiems jausmai. Visgi moralinės vertybės – tai veikiau asmeniniai standartai, pagal kuriuos žmonės stengiasi formuoti savo elgesį, o legitimumas siejamas su suvokiamomis prievolėmis valdžios atstovams ar kitiems visuomenės susitarimams²⁰. Prie prievartos teisėtumo klausimo prisitraukiant ir legitimacijos sąvoką, nors ji taikoma pirmiausia valstybės valdžios atstovų atžvilgiu, galbūt galima apie savotišką legitimumą mąstyti ir už įprastų jo ribų. Atrodo, kad tiriant prievartos legitimaciją ne tik per įstatymiškumo plotmę, bet atsižvelgiant ir į jaučiamą pareigos jausmą, galima aptikti ryšių su bendruomenės struktūromis, kurios nebūtinai atstovaujamos valdžios institucijų lygmenyje.

Walteris Benjaminas yra suabejojęs, ar prievarta apskritai gali būti pateisinama ir skyrė du egzistuojančius teisėtos prievartos tipus: prievartą, kuri kuria naują teisinę tvarką, ir prievartą, kuri saugo egzistuojančią teisinę tvarką²¹. Svarstydamas, kad įstatymo sąjunga su prievartos monopolium parodo ne siekį išsaugoti teisinės sistemos keliamus tikslus, bet veikiau išlaikyti pačią teisinę sistemą, Benjaminas teigia, kad už įstatymo ribų esanti prievarta kelia grėsmę teisei sistemai ne dėl tikslų, kuriems ji galimai tarnauja, bet vien savo egzistavimu už šios sistemos ribų²². Remiantis šiomis mintimis einama link išvados, jog prievartos priskyrimas teisėtumo ar neteisėtumo kategorijai iš esmės nedaug tepasako apie jos vertybinį lygmenį. Todėl norint atskleisti prievartos vertes konkrečiame diskurse, reikia kelti platesnį jos pateisinimo režimo klausimą, artimesnį legitimacijos procesui.

1.2. Struktūrinė prievarta. Baudžiamojo teisingumo institucijos.

Aptarti prievartos teisėtumo ir legitimumo klausimai labiausiai liečia nesunkiai atpažįstamas ir apibrėžiamas prievartos formas. Tačiau turint omenyje šio darbo analizės objektus, reikia nepamiršti ir struktūrinės prievartos veikimo, kuris ypač liečia valstybės institucijų veiklą. Struktūrinės prievartos sampratą pirmasis pristatė Johanas Galtungas, apibūdindamas ją kaip socialinę neteisybę²³ ir

¹⁹ Beetham, D. 1991. Max Weber and the Legitimacy of the Modern State. *Analyse & Kritik*, 13. p. 42 - 43.

²⁰ Tyler, T. R. 2006. Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57 (1), p. 390-391.

²¹ Benjamin, W. 1996. „Critique of Violence“. *Selected writings*. Ed. Marcus Bullock ir Michael W. Jennings. Cambridge: Belknap Press Harvard University Press p. 241-242.

²² *Ibid.*, p. 238-239.

²³ Galtung, J. 1969. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), p. 171.

atkreipdamas dėmesį į išskirtinai nuasmenintą prievartą, nepriklausančią nuo individo veiksmų, tačiau ji nuolat veikiančią. Struktūrinės prievartos idėja parodė, kaip prievarta gali būti įsišaknijusi visuomenės struktūrose, nematoma ir neturinti konkrečių individų, atsakingų už prievartinius veiksmus.

Struktūrinės prievartos idėją toliau svarstė tokie mąstytojai kaip Pierre'as Bourdieu, kalbėjęs apie simbolinę prievartą²⁴, taip pat Slavojus Žižekas, daręs perskyrą tarp aiškiai matomos subjektyvios fizinės prievartos ir svarbesnį vaidmenį atliekančių, bet dažnai nematomų sisteminės prievartos formų²⁵. Visgi šiam darbui aktualesnis atrodo Michelio Foucault teorinis indėlis. Foucault, ypač domėjęsis baudžiamosiomis institucijomis, atkreipia dėmesį į disciplinarinės visuomenės susiformavimą XVIII a., pakeitusį iki tol Europoje nuo viduramžių dominavusį valdovo-suvereno galios mechanizmą²⁶. Pasak jo, XVIII a. Europoje prasidėjo virtinė baudžiamosios sistemos pokyčių, kurių svarbiausia pasekmė buvo bausmės kaip valdovo keršto atsisakymas, įskaitant kankinimus ir viešąsias egzekucijas, laikant kiekviename individe glūdintį žmogiškumą vertu pagarbos nepaisant jo nusikaltimo²⁷. Knygoje *Disciplinuoti ir bausti* Foucault detaliai aptaria įvykusias reformas Prancūzijoje, parodydamas, jog pereinamuoju laikotarpiu tarp tradicinės baudžiamosios sistemos ir disciplinarinės visuomenės buvo iškeltas siekis paversti bausmes už neteisėtą veiklą reguliaria funkcija, skirta visuomenei ginti ir taikoma visiems jos nariams remiantis tais pačiais principais, nesivadovaujant spontaniškai nusikaltėliui sukilusia užuojauta ar ypatinga neapykanta²⁸.

Foucault atkreipė dėmesį į dar vieną svarbų su valstybės prievartos monopolium susijusį klausimą – valstybės prievartos ryšį su teisingumo vykdymu. Šiuolaikinės baudžiamosios institucijos atlieka nusikaltimų išaiškinimo ir atitinkamos bausmės įvykdymo funkcijas, tačiau Foucault pabrėžia, kad baudžiamasis teisingumas istoriškai anaipol ne visada buvo siejamas su tam tikra tiesos nustatymo procedūra, nurodydamas keletą ankstesnių teisės modelių. Jo teigimu, senovės graikų kultūrai buvo būdingas teismo nustatymas dvikovo būdu, primenantis germanų ar feodalinės teisės modelius, kuriuose individų vaidai buvo sprendžiami tam tikrais išmėginimais, kovomis ar sandėriais, teisei funkcionuojant kaip būdui reglamentuoti ir reguliuoti nesutarimus tarp individų, tačiau neturint tikslo

²⁴ Bourdieu, P. 1996. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Vertė Richard Nice. Cambridge: Harvard University Press.

²⁵ Žižek, S. 2008. *Violence*. New York: Picador.

²⁶ Foucault, M. 2003. *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. Vertė David Macey. New York: Picador, p. 34-36.

²⁷ Foucault, M. 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vertė Alan Sheridan. New York: Vintage Books, p. 73-74. **Pastaba:** šiame darbe remiamasi anglišku knygos vertimu, tačiau ji yra išleista ir lietuvių kalba (Foucault., M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vertė Marius Daškus. Vilnius: Baltos Lankos).

²⁸ *Ibid.*, p. 82-90.

išsiaiškinti, ar skriauda iš tiesų buvo įvykdyta, ar ne²⁹. Būtent viduramžių laikotarpiu Europoje ima formotis teisminės sistemos, kurių veiklos principai remiasi tiesos nustatymu ir valstybės / valdovo įsikišimu į konflikto tarp individų sprendimą, laikant ne tik žmogų, bet ir valstybę / valdovą nusikaltimo žalą patyrusia šalimi³⁰. Sekant Foucault mintis, šis teisminės sistemos modelis žymi baudžiamosios sistemos užuomazgas, kurioje valstybė įgyja teisę bausti individus už atliktus nusižengimus.

Kaip buvo užsiminta, viduramžių baudžiamoji sistema rėmėsi subjektyviais valdovo-suvereno sprendimais ir jo sankcionuojama prievarta, kuri praktiškai nebuvo ribojama įstatymų. Lūžį ir perėjimą link disciplinarinės visuomenės Foucault aprašom remdamasis didelių permainų Prancūzijos teisminėse institucijose pavyzdžiais, kai buvo iš esmės persvarstytos nusikaltimo ir nusikaltėlio sampratos: jos nebeturėjo turėti nieko bendro su koku nors prasižengimu religiniam ar moraliniam įstatymui, neturėjo būti giminingos nuodėmei, bet turėjo tapti griežtai apribotos civilinio įstatymo sulaužymu, t. y. nusikaltimą apibrėžiant kaip visuomenei padaryta žala, o nusikaltėlį – kaip visuomenės priešą, jos trikdytoją³¹. Tad bausminė sistema, o kartu ir valstybės prievarta, galutinai atskiriama nuo valdovo-suvereno figūros. Šį pokytį seka ir dar vienas išplitęs reiškinys – tai kalėjimų sistema. Pasak Foucault, kalėjimai nebuvo numatyti XVIII a. bausmių reformos Prancūzijoje, tačiau ėmė funkcionuoti kaip faktinė institucija³². Jis pažymi, kad kalėjimas apskritai įžengia į oficialų baudžiamosios teisės lauką gana vėlai, nors jo mechanizmai visuomenėje veikė jau kurį laiką: mokyklos, dirbtuvės ar kareivinės disciplina iš esmės mažai kuo skiriasi nuo kalėjimo tvarkos, išskyrus griežtumo lygį³³.

Foucault disciplinarinę galią apibūdina tiek kaip absoliučiai matomą, tiek veikiančią visiškai slaptai: ji funkcionuoja be aiškos išorinės prievartos, bet nuolatos yra atgaminama pačių disciplinuotų kūnų³⁴. Tokia galia išlaiko individų kontrolę ne per sporadiškas manifestacijas prireikus reaguoti į nusižengimą, bet per nepertraukiamą individo kūno matomumą³⁵. Foucault teigimu, ji žmogų veikia ne išoriškai, tiesiogiai, bet formuoja jo elgseną iš vidaus, paverčia individą tiek disciplinos poveikio objektu, tiek jos instrumentu³⁶. Disciplinariniame režime bausmė taip pat nėra susijusi su kokiomis nors represijomis ar poreikiu atgailauti už poelgius, veikiau siekiama pataisyti individo elgesį, jį normalizuoti, stebint ir lyginant su kitais režimo subjektais³⁷. Būtent dėl to šalia stebėjimo atsiranda ir dar vienas

²⁹ Foucault, M. 2020. *Tiesa ir teisinės formos*, Vilnius: Vaga, p. 103-113.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, p. 139-140.

³² *Ibid.*, p. 139-143.

³³ „*Discipline and Punish*“, op. cit., p. 231-256.

³⁴ „*Tiesa ir teisinės formos*“, op. cit., p. 177.

³⁵ *Ibid.*, p. 187.

³⁶ „*Discipline and Punish*“, op. cit., p. 170.

³⁷ „*Tiesa ir teisinės formos*“, op. cit., p. 182-184.

disciplinarinio režimo elementas – patikrinimas, kuris stebėjimą paverčia normalizuojančio vertinimo veiksmu, per kurį individas yra klasifikuojamas ir prireikus baudžiamas³⁸. Vadovaujantis panoptikono principu, besiremiančiu nuolatine asmens priežiūra, formuojamas žinojimas apie individo elgesį ir jo vertinimas pasitelkiant nustatytas normas³⁹. Tad disciplinarinis režimas numato nuolatinę individo savireguliaciją, kurią užtikrina jo nuolatinis matomumas (nepaisant to, ar jis iš tiesų yra nuolat stebimas).

Foucault aprašomos baudžiamosios sistemos transformacijos parodo susiformavusius skirtingo pobūdžio valstybės santykius su piliečiais, o kartu ir su prievarta. Nuo baudžiamosios sistemos kaip būtino atsako į nusikaltimą pereita prie siekio kontroliuoti, psichologiškai ir moraliai reformuoti individų elgesį, vertinti individo potencialumą, o ne jo realius veiksmus, kitaip tariant – pasitelkiant įvairių institucijų tinklą kontroliuoti dar besiformuojantį individo elgesį⁴⁰. Tokioje sistemoje siekiama suvaldyti, užkirsti kelią nusikalstamos veiklos potencialo realizacijai dar prieš pasiekiant baudžiamosios instancijos poreikį. Vėliau Foucault idėjos buvo išplėtos Gilles'io Deleuze'o, kuris teigė, jog antrojoje XX a. pusėje disciplinarinę visuomenę ėmė keisti kontrolės visuomenė. Joje prievartos formos tampa dar labiau nepastebimos ir išsisklaidžiusios, o discipliną pakeičia nuolatinė individo stebėsena pasitelkiant įvairaus pobūdžio duomenis, skaitmeninius algoritmus.⁴¹ Svarstant apie prievartą šiuolaikinėje visuomenėje, Deleuze'o mintys neabejotinai papildė ir pratęsė disciplinarinės visuomenės idėją, tačiau negalima teigti, jog ši jau yra atgyvenusi. Tam tikrose srityse, ypač kalbant apie šiam darbui svarbias teisėsaugos institucijas, tokias kaip policija ir kalėjimas, disciplinarinis režimas vis dar yra aktualus.

Foucault laikė disciplinarinės galios prasiskverbimą į valstybinį, teisinį lygmenį svarbiu įvykiu. Jis išskiria kalėjimą kaip disciplinarinės galios valstybės institucijose pavyzdį, kalėjimo elgesio korekcijos funkciją perkeltant į įstatymo lygmenį⁴². Visgi Foucault kartu ir kritikuoja kalėjime įsitvirtinusių santykių modelius sakydamas, kad kalėjimas iš prigimties yra linkęs produkuoti nusikaltėlišką mąstymą, kurį lemia primestinis gyvenimo režimas, formuojantis ne sveikus visuomenės narius, bet tam tikrą nenatūralų žmogaus buvimą, paremtą galios pozicijų išnaudojimu, o ne pagarbos įstatymui skiepijimu⁴³.

Apibendrinant, Foucault perspektyva leidžia į prievartos analizę įtraukti ne tik aiškiai matomas jos formas, bet ir kalbėti apie institucijose įsišaknijusius prievartos mechanizmus, formuojančius

³⁸ *Ibid.*, p. 184.

³⁹ *Ibid.*, p. 149.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 144-146.

⁴¹ Deleuze, G. 1992. Postscript on the Societies of Control. *October*, 59, p. 3-7.

⁴² „*Discipline and Punish*“, *op. cit.*, p. 231-256.

⁴³ *Ibid.*, p. 266-267.

individų, esančių santykių su jomis, elgesį. Disciplinarinės galios veikimą, paremtą individų savireguliacija, sudėtinga svarstyti kaip teisėtą ar neteisėtą, tačiau jis neabejotinai pasitarnauja valstybės prievartos įtvirtinimui.

2. Semiotinio prievartos tyrimo galimybės. Prievarta pasijų semiotikoje.

Prievartos klausimas semiotikų nagrinėjamas ne itin dažnai, nors šia tematika atliktų tyrimų galima rasti. 2021 m. žurnalas *Actes Sémiotiques* išleido visą prievartos semiotikai skirtą numerį⁴⁴. Įvadinis žurnalo straipsnis aptaria galimybes analizuoti prievartą pasitelkiant tensyvinės semiotikos prieigą, suteikiant prievartos tyrimui ne tik kokybinę, bet ir kiekybinę dimensiją, atsižvelgiant į tris perspektyvas: aukos, prievartos vykdytojo ir stebėtojo / teisėjo. Tensyvinę semiotiką raginama pasitelkti norint aprašyti skirtumus tarp brutalaus fizinio smurto ir subtilios, išsklaidytos struktūrinės prievartos⁴⁵. Straipsnio autoriai nubrėžia semiotinę prievartos eigą ir su ja susijusius skirtingus analizės laukus: prievartą kaip juslinę patirtį (perceptyvumas), prievartos santykį su kūnu (somatika) ir galiausiai prievartos santykį su vertybėmis (politika)⁴⁶. Paskutinioji iš šių plotmių liečia šio darbo problematiką. *Actes Sémiotiques* pateikti keli straipsniai, skirti sociopolitiniam prievartos aspektui, nors jų tikslai prasilenkia su šio darbo problema.

Kalbininkės bei semiotikės Marion Colas-Blaise straipsnis, kuriame klausama, ar už teisinės sistemos ribų esanti prievarta būtinai turi būti vertinama neigiamai, svarsto kitokio prievartos teisėtumo supratimo galimybę, neatitinkančio vėberiškojo valstybės, kaip teisėto prievartos monopolio, apibrėžimo⁴⁷. Mario Panico ir Patrizia Violi nagrinėja prievartos pateisinimo diskursų retoriką karo nusikaltimų kontekste⁴⁸. Tais De Oliveira ir Gizelia Mendes Saliby tiria struktūrinę prievartą prieš moteris kino pasakojimuose⁴⁹, o Carlo Andrea Tassinari domisi televizijos normų poveikiu seksualinės prievartos diskursams⁵⁰. Artimiausi prievartos teisėtumo temai neabejotinai yra Marion Colas-Blaise straipsnis, skirtas klausimui, kaip nelegitimi ir antipolitinė prievarta gali tapti legitimia ir net būtina

⁴⁴ *Actes Sémiotiques*, 125, 2021. Prieiga internete: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7108>> [žiūrėta 16.01.2025].

⁴⁵ Alonso Aldama, J., Bertrand, D., Lancioni, T. 2021. Pour une sémiotique de la violence. *Actes Sémiotiques*, 125, p. 5-6. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7191>> [žiūrėta 20.03.2025].

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Colas-Blaise, M. 2021. L'(in)acceptable de la violence verbale et visuelle : la violence (anti)politique au risque de la satire. *Actes Sémiotiques* 125. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7281>> [žiūrėta 20.03.2025].

⁴⁸ Panico, M., Violi, P. 2021. Difendere la violenza. Le retoriche dei perpetratori. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7271>> [žiūrėta 21.03.2025].

⁴⁹ De Oliveria, T., Mendes Saliby, G., 2021. A violência estrutural de gênero nas obras *Mrs. Dalloway* e *As Horas*. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7291>> [žiūrėta 21.03.2025].

⁵⁰ Tassinari, C. A. 2021. L'effet-Sanremo. Dénoncer le viol, normaliser le sexisme. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7316>> [žiūrėta 21.03.2025].

visuomenės pusiausvyrai⁵¹, taip pat Anicet Bassilua straipsnis, kuriame analizuojant futbolo žaidynių metu pasireiškiančią prievartą, bandoma išsiaiškinti, kaip nustatomos priimtinos prievartos ribos sporto varžybose⁵².

Colas-Blaise pasitelkia semiotikos tensyvumo ir modalumų įrankiu ir, remdamasi Greimo, Fontanille ir Zilberberg, Coquet ir kitų semiotikų mintimis, pristato dvi prievartos interpretacijos galimybes: prievarta yra arba desubjektyvizuojanti, atimanti iš subjekto jo unikalumą ir išskirtinumą, neleidžiant jam būti refleksyviame santykiyje su realybe, arba ji gali būti politinė ir antipolitinė. Antipolitine prievarta autorė laiko tokia, kuri pasireiškia per valdymą ir terminatyvumą, o politinė prievarta yra tokia, kuri atnaujina buvusią tvarką, pasižymi kuriančia galia ir atitinka inchoatyvinį laiko aspektą. Jos teigimu, politinė prievarta pranoksta vien instrumentinį vaidmenį, o jos taikytojai prisiima moralinę atsakomybę⁵³. Kitas semiotikas Bassilua susitelkia į kitokią prieigą ir teigia, kad prievarta gali atlikti aktantinį vaidmenį arba veikti kaip anti-programa subjekto naratyvinei programai, t. y. ją sutrikdyti. Remiantis Fontanille, prievartą patyręs individas traktuojamas kaip patiriantis įtampas skirtingose plotmėse (santykio su savimi ir santykio su kitais), per kurias konstruojamas ir atsakas į įvykusią prievartą. Taip pat pasitelkiami keturi Erico Landowskio sąveikų būdai, nusakantys subjekto elgesį ir santykį pasaulio atžvilgiu (programavimas, manipuliacija, derinimas ir atsitiktinumas). Remdamasis šiomis semiotikos gairėmis, autorius analizuoja skirtingas reakcijas į prievartos futbolo aikštelėje pasireiškimo būdus ir išskiria keturis reakcijų režimus⁵⁴.

Prievartos tyrimai suteikia atramos tašką magistro darbo analizei ir parodo galimas tyrimų kryptis, tačiau jų metodai neatitinka šio darbo užduoties tirti, kaip fikciniuose diskursuose įprasminama individuali su prievarta susijusi patirtis. Apibrėždama prievartos ištakas Colas-Blaise, kurios aptarta analizė artimiausia šio tyrimo tikslams, rėmėsi Arendt pastebėjimais. Iš tiesų jos svarstymai apie smurto kilmę padeda geriau suprasti ne valstybės, bet individualiame lygmenyje kylančios prievartos ištakas. Arendt priešinasi požiūriui, kad smurtas kyla iš žvėriško, iracionalaus įniršio. Ji sutinka, kad smurtinis įniršis gali būti patologiškas, tačiau teigia, kad jis taip pat gali kilti dėl visai kitų priežasčių, tokių kaip įžeistas teisingumo jausmas, kai įtariama, kad kančios sąlygas galima pakeisti, bet tai nėra daroma. Filosofė teigia, kad įniršis niekada nebūna spontaniška reakcija į nelaimę savaime, jei ji laikoma

⁵¹ Colas-Blaise, *op. cit.*

⁵² Bassilua, A. 2021. Régimes de réaction à la violence sur le stade de football. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7249>> [žiūrėta 20.03.2025].

⁵³ Colas-Blaise, *op. cit.*

⁵⁴ Bassilua, *op., cit.*

neišvengiama⁵⁵. Arendt daro išvadą, kad tam tikromis aplinkybėmis smurtas tampa vieninteliu būdu atstatyti pažeistą teisingumą, kai argumentų ieškojimas ir mąstymas apie pasekmes neleistų pasiekti rezultato. Nors teisingumo paėmimas į savo rankas prieštarauja civilizuotų bendruomenių konstitucijoms, iš esmės jo negalima vadinti nei vien emociniu atsaku, nei racionalumo priešingybe⁵⁶. Smurtinė reakcija gali būti naudojama ir kaip priemonė atskleisti veidmainystę, demaskuoti prieš manipuliacijas, kurios leidžia jam nuslėpti savo smurtines priemones ir valdyti jų nenaudojant, prisidengiant racionalumo regimybe. Kovoiant su tokiu priešu smurto panaudojimo negalima laikyti neracionaliu⁵⁷. Arendt išskiriamos dvi esminės smurto savybės - instrumentalumas ir neiracionalumas - iš esmės leidžia apie individualiame lygmenyje gimstančią prievartą svarstyti kaip turinčią bendrų bruožų su valstybės prievarta. Kaip buvo aptarta ankstesniuose skyriuose, teisėtumo ir ypač legitimumo klausimas sunkiai atskiriamas nuo vertybinės plotmės (prievarta vardan kokio nors tikslo), o individualios patirties atveju ji taip pat turi ir stiprų psichologinį aspektą. Tad norint atsižvelgti ir įtraukti į analizę abi plotmes, verta pasitelkti Greimo naratyvinės semiotikos įrankius.

Naudojantis Greimo semiotinės analizės įrankiais, filmų pasakojimo diskursyviname lygmenyje pasireiškiančią prievartą bus bandoma susieti su naratyviniame ir loginiame-semantiniame lygmenyse esančiais aksiologinių verčių universumais. Konkrečiai, norint tiksliau aprašyti įtampą, kylančią tarp individualios patirties ir sisteminės valstybės prievartos, bus laikomasi prielaidos, jog šalia teisėsaugos institucijų, kurių rankose sutelkta teisėta valstybės prievarta, individualiame lygmenyje formuojasi ir funkcionuoja alternatyvūs prievartos pateisinimo režimai, veikiantys kitos verčių sistemos pagrindu. Tad semiotinės filmų analizės tikslas - aprašyti šiuos konkuruojančius aksiologinius universumus ir jų suponuojamas prievartos vertes.

Naratyvinės semiotikos analizės įrankiai reikalingi pagrindinėms vertybinėms kategorijoms analizuojamuose diskursuose išskirti, tačiau norint geriau suprasti psichologinį prievartos teisėtumą, būtina pasitelkti ir subjekto modalizacijos aprašymą. Kaip Colas-Blaise minėtoji skirtis tarp destruktvyvios ir konstruktyvios prievartos, taip ir Arendt požiūris numato skirtingas prievartos galimybes: tai gali būti arba patologinis įniršis, arba atsakas į juntamą pusiausvyros stoką. Semiotinio subjekto modalumai žymi jo santykį su tam tikru būviu arba su jo galimybe veikti per norėjimo, privalėjimo, galėjimo, žinojimo (mokėjimo) vertes⁵⁸. Tam tikrais atvejais subjekto patiriama modalinė

⁵⁵ Arendt, H. 2023. *Apie smurtą*. Vertė Simas Čelutka. Vilnius: Hubris, p. 90-91.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 91-93.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 94-95.

⁵⁸ Avantekstas. *Modalumas*. Prieiga: <<http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/modalumas>> [žiūrėta 25.04.2025].

įtampa gali pavirsti į pasijinę būseną (pavyzdžiui, subjektui įgijus /norėjimo veikti/, bet /negalėjimo veikti/ modalizaciją). Apie prievartą, esančią už racionalios valstybės prievartos ribų, taip pat reikia svarstyti kaip turinčią galimybę pasireikšti dėl pasijinės subjekto įtampos.

Artimiausia pasija, iš kurios galima kildinti prievartos pasireiškimą, yra pyktis. Apie pykčio pasiją yra rašęs Greimas tekste *Apie pyktį*, kuriame jis teigia, kad pykčio pasija nurodo į diskursyvinę sekvenciją, sudarytą iš susipinančių būsenų ir veiksmų, todėl ją reikia išskaidyti norint atpažinti autonominius sintagmatinius vienetus, iš kurių yra sudaryta pasijos konfigūracija⁵⁹. Greimas nagrinėja, kaip pats pabrėžia, prancūziško pykčio konfigūraciją, išskirdamas trijų komponentų seką: *apsivylimas* > *nepasitenkinimas* > *agresyvumas*, kartu sakydamas, kad subjekto *apsivylimas* taip pat presuponuoja prieš ją buvusią *neapsivylimo* būseną, kur subjektas dar turi savo viltis ir teises⁶⁰. Kiekviena šių stadijų nurodo modalizuotą veikėjo būseną santykiyje su vertės objektu⁶¹:

- 1) **Laukimo stadija.** Subjekto atskirtis nuo vertės objekto (disjunkcijos santykis). Santykis čia yra kvazisutartinis: iš subjekto atimama kažkas, ko jis *tikėjosi* ir ką laikė gautu *teisėtai*. Šioje fazėje esti aktualizuotas būsenos subjektas, turintis /noro būti sujungtam/ su vertės objektu modalumą. Čia taip pat randamas *pasitikėjimo* santykis, kurį subjektas konstruoja per įsivaizduojamą sutartį, kuri neatliepia realių intersubjektyvių santykių. Pasitikėjimas paverčia laukimą patikliuoju laukimu, t. y. nusako ne tik /norą būti sujungtam/, bet ir tikėjimą konjunktyvine veiksmo subjekto pareiga. Laukimo fazė gali pasibaigti arba *satisfakcija* (poreikio patenkinimu arba malonumu, atsirandančiu išsipildžius tam, kas buvo pageidaujama) arba *nusivylimu* konjunkcijai neįvykus.
- 2) **Nepasitenkinimo stadija.** Nepasitenkinimą Greimas laiko savotiška varomąja pasijos jėga. Ši būsena yra terminatyvinis diskurso naratyvinės programos taškas, bet kartu ji labai artima inchoatyvinei būsenai: diskursyviniam lygmenyje nepasitenkinimas (terminatyvumas) gali būti suprastas kaip trūkumo jausmas (inchoatyvumas). Galima rasti pykčio „parasinsonimų“, tokių kaip kartėlis ir pagieža, kurie žymi ilgai trunkantį suspenduotą pyktį, nesatisfakciją ar nusivylimą, bet tokios būsenos visgi nevirsta trūkumo jausmu, kuris aktyvuotų programuotas veiksmų sekas. Tačiau tam tikrose kitose būsenose, tokiose kaip pagiežingumas, kerštingumas, priartėjama prie pykčiui būdingo priešiško, nepalankumo, iš kurio vystosi pasijinėje būsenoje užgimstantis subjekto norėjimas veikti. Vis dėlto toks norėjimas veikti lieka virtualus, kol nėra susiejamas su naratyvine programa.

⁵⁹ Greimas, A. J. 1989. *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vilnius: Mintis, p. 360.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 361.

⁶¹ *Ibid.*, p. 361-379.

3) Keršto stadija. Subjekto norėjimo ir galėjimo veikti kompetencijos komponentai kartu sudaro sąlygas subjektui pereiti prie akto: agresyvumas gali virsti agresija, o keršto geidimas - kerštu. Kompetencijos kryptingumas, tikslas numato galinčią susidaryti intersubjektinę naratyvinę programą, susijusią ne su vertės objektu, bet su kitu subjektu.

Greimas teigia, kad tokia pasijų sintagma nesąlygoja priežastinės grandinės ir pasijinė būsenai visai nebūtinai virsta veiksmu ar seka išvardinta kryptimi (pavyzdžiui, nesatisfakcija gali pereiti į rezignaciją)⁶². Visgi, jeigu tokia sekvencija įvyksta, ji turi būti siejama su naratyvine programa, kurioje vienas subjektas yra „moraliai atlyginamas“, o kitas - „nubaudžiamas“, taigi keršto naratyvinė programa yra *kompensacijos* programa, kuria siekiama atstatyti pasijos pusiausvyrą tarp priešiško subjektų⁶³. Greimas taip pat skiria pyktį kaip staiga pasireiškiantį subjekto veiksmą, dar iki galo neparengus naratyvinės veiksmų programos (pyktis kaip *pasijos diskursas*), ir kerštą, kai galėjimas veikti integruojamas į subjekto modalinės kompetencijos visumą, galinčią parengti naratyvinę programą (*pasijinis diskursas*)⁶⁴.

Keršto programos vykdymas yra svarbus šio magistro darbo analizei, tačiau įdomu ir tai, kad Greimas kerštą sieja su dar vienu aktualių tyrimui aspektu – teisingumu. Įvardindamas teisingumą kaip tam tikrą nukrypimą nuo grynos keršto formos, jis sako, kad kerštas virsta teisingumu, kai subjekto gebėjimas veikti yra deleguojamas superatyviai (iš apačios į viršų) ar inferatyviai (iš viršaus į apačią) ir sukuria lėmėją (pavyzdžiui Dievą ar valdovą), kuriam priskiriamas kerštas. Tokiu būdu susikuria atstumas tarp subjekto ir lėmėjo, subjektas malonumą dėl antisubjekto kančios gali patirti jau nebe tiesiogiai, o tik per *žinojimą* apie lėmėjo sukeltą kančią (jo nubaudimą). Greimas teigia, kad tokiu būdu išnykstant pasijos betarpiškumui intersubjektinių santykių sferoje, kerštą nuaistrinant ir socializuojant, keršto struktūra nenyksta ir yra desamentizuojama⁶⁵.

Greimo pykčio analizė, parodanti galimybę pasijinei būsenai pavirsti naratyvinės programos pagrindu ir veiksmu, suteikia pagrindą semiotiškai nagrinėti prievartos išraiškas ir jų prasmes individualiame lygmenyje. Tai, ką Greimas vadina *pasijos diskursu* primena Arendt apibūdintą įniršio protrūkį, o *pasijinis diskursas* – jos aprašomą neiracionalų smurtą, kylantį iš nepasitenkinimo esama situacija. Tad analizuojant filmus bus aprašomos ir subjektų pasijinės būsenos bei jų raiška pasakojimuose.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

3. Individas ir teisėsaugos struktūros Gustavo Möllerio filmuose

Filmai „Kaltė“ (dan. *Den skyldige*) ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ (dan. *Vogter*) pasakoja dvi skirtingas, tačiau kartu viena kitą papildančias istorijas, vaizduojančias į krizines situacijas pakliuvusius teisėsaugos darbuotojus. „Kaltė“ pasakoja apie pareigose pažemintą policijos pareigūną Asgerį Holmą, laikinai einantį dispečerio pareigas pagalbos skambučių centre. Filme vaizduojamas paskutinė Asgerio darbo diena skambučių centre, belaukiant kitą rytą numatyto teismo posėdžio, po kurio Asgeris tikisi grįžti į ankstesniąją tarnybą. Asgerio patirtis ir greita nuovoka leidžia jam nesunkiai susidoroti su pagrindinėmis darbo užduotimis: nustatyti skambinančių asmenų lokaciją ir perduoti šią informaciją pareigūnams, kurie vyksta suteikti pagalbos. Visgi Asgeris nekantrauja grįžti į savo senąsias pareigas ir, kaip atskleidžiama jo telefono pokalbiu su buvusiu viršininku, žvelgia į skambučių centro darbą kiek pašaipiai, nesupranta savo noru jame dirbančių kolegų. Bendraudamas su pagalbos prašančiais asmenimis, jis linkęs užimti moralinio autoriteto poziciją, pavyzdžiui, reiškia nepritariamą narkotikus vartojančių ar prostitučių paslaugomis besinaudojančių skambintojų elgesiui. Tačiau situacija kardinaliai pasikeičia Asgeriui atsiliesus į pagrobto ir vežamos nežinoma kryptimi moters skambutį. Jis ryžtasi pasitelkti visus savo gebėjimus, kad išgelbėtų mažamečių vaikų motiną iš pavojingos situacijos. Asgeris turi puikius policininko darbo įgūdžius ir norą gelbėti pavojuje atsidūrusius žmones, tačiau taip pat yra linkęs viršyti savo įgaliojimus ir nesilaikyti įstatymų, jis užsimena, kad praeityje nušovė jauną įtariamąjį ir dėl to dabar turi stoti prieš teismą.

Vienas ryškiausių „Kaltė“ išskirtinumų yra filmo erdvinis ribojimas (rodomos tik skambučių centro patalpos) ir susitelkimas į pagrindinį veikėją Asgerį, didžiąją dalį filmo rodant jo veidą stambiu planu. Dėl šių ypatybių filmas priskirtinas vadinamajam „už uždarytų durų“ dramos žanrui, pasižyminčiam stipria psichologine įtampa ir dažniausiai vienoje patalpoje vystomu veiksmu. Asgerį supantys kolegos rodomi trumpai ir epizodiškai, o pagrindinę įtampą keliantys įvykiai perteikiami vien telefoninių skambučių pokalbių garsu. Į kadrą nepatenka jokie kiti svarbūs veikėjai, tokie kaip Asgerio policijos tarnybos partneris Rašidas ir buvęs viršininkas Bo, pagrobtoji moteris Iben, jos dukra Matilda ar buvęs vyras Mikelis. Ribota erdvė ir fragmentiška Asgerį pasiekianti informacija galiausiai lemia jo klaidingą situacijos interpretaciją: Iben pasirodo esanti ne nusikaltimo auka, o dėl psichinės ligos savo vaiką nužudžiusi motina, nepaisant visko mylinti savo šeimą. Mikelis pasirodo esantis ne smurtaujantis vyras, bet mėginantis Iben padėti jos nužudyto vaiko tėvas.

„Kalėjimo prižiūrėtoja“ pasakoja apie kalėjimo prižiūrėtoją Evą, vaizduojamą kaip idealistę moterį vyrų kalėjime, besistengiančią padėti kaliniams. Netyčia sužinojusi apie savo sūnaus žudiko

Mikelio atvykimą į tą pačią įkalinimo įstaigą, Eva tuoj pat pasiprašo perkeliama dirbti į sugriežtinto režimo padalinį. Čia ji ima slapta vis drastiškesnėmis priemonėmis keršyti Mikeliui, kol galiausiai neatsargumas ir emocinė įtampa atveda Evą prie situacijos, kurioje Mikelis įgyja galią ją šantažuoti ir reikalauti paslaugų mainais už nepateiktus kaltinimus dėl patirto smurto per narkotikų kratą. Kompliktuotas Evos ir Mikelio santykis, abipusiai kaltės ir nuoskaudų jausmai, teisėsaugos pareigūnės ir kalinio padėtis, sumišusi su motinos ir sūnaus vaidmenimis, neleidžia vienareikšmiškai vertinti veikėjų veiksmų.

Abiejuose filmuose veikia griežtos valstybinės galios struktūros, reguliuojančios tiek teisėsaugos tarnautojų, tiek įstatymo pažeidėjų elgesį. Šių statiškų institucijų kontekste asmeniniai prižiūrėtojos Evos ir policininko Asgerio išgyvenimai bei jų transformacijos parodo nevienareikšmio santykio su teisėsaugos sistema galimybes. Žvelgiant iš semiotinės perspektyvos, iš karto reikia pažymėti, kad filmų veikėjų negalima kategorizuoti pasitelkus gėrio / blogio priešpriešą. Jie vedami daugiau ar mažiau kilnių paskatų bei gerų norų, tačiau išryškėja kardinaliai skirtingų veikimo būdų galimybės juos išpildyti, dažnai vedančios link netikėtų rezultatų. Pagrindinę filmų įtampą sudaro ne teisėsaugos kova su nusikaltimu, bet vidiniai veikėjų konfliktai, užgniaužti ir (ne)įsisąmoninti jų kaltės jausmai.

3.1. Teisėsaugos institucijų kontrolė ir prievarta: kalėjimas ir policija

Filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ teisėtą valstybės prievartą įkūnija teisėsaugos institucijos, figūratyviame lygmenyje pasirodančios kaip policija ir kalėjimas. Šios institucijos turi daug panašumų ir naratyviame lygmenyje filmuose atlieka tą patį aktantinį vaidmenį, todėl bus aptariamos kartu. Abiejų pasakojimų veiksmas vyksta šių dienų Danijoje. Ši nuoroda leidžia bendrais bruožais numanyti, kokioje politinėje ir teisinėje valstybės sąrangoje funkcionuoja filmuose vaizduojamos institucijos. Danijos ir kitų Skandinavijos valstybių baudžiamoji teisė dažnai apibūdinama kaip išsiskirianti taikomais humaniškumo principais, atsisakant mirties bausmės ar kitų griežtų bausmių formų, sutelkiant dėmesį į įstatymo pažeidėjų reabilitaciją ir reintegraciją į visuomenę. Apžvelgdamas Šiaurės šalių baudžiamosios politikos raidą 1960 – 2010 m. Tapio Lappi-Seppälä pažymi, kad šiose valstybėse per 50 metų galima išvystyti keletą skirtingų pokyčių srovių: kalėjimų mažinimą ir dalies nusizengimų dekriminalizaciją su laiku pakeitė sugriežtintos bausmės narkotikų ir smurtiniams nusikaltimams; politikoje buvo sumaišomi represyvūs ir liberalūs elementai, tačiau dėl savo

socioekonominio, kultūrinio, politinio klimato Šiaurės šalys iki šiol sugebėjo išlaikyti mažą kalinių kiekį ir nusikaltimų skaičių palyginus su kitomis valstybėmis⁶⁶.

Analizuojamuose daniškuose filmuose vaizduojamos valstybės prievartos institucijos retai pasirodo kaip atvirai naudojančios smurtą. Filme „Kaltė“ policijos tarnautojai yra tik skambučių centro darbuotojai, dėvintys uniformas, tačiau neturintys ginklų ir nedemonstruojantys agresijos. Net ir pareigūnai, su kuriais Asgeris palaiko ryšį telefonu ieškant pagrobto Iben, vaizduojami kaip supratingi ir piliečių gerove suinteresuoti individai. Kiek kitaip - filme „Kalėjimo prižiūrėtoja“, kur rodoma daugiau smurtinių veiksmų, ypač tramdant kalinius sugriežtinto režimo skyriuje. Šis skyrius pateikiamas kaip išskirtinė vieta, kurioje kaliniai, laikomi netinkamais reabilitacijai, todėl jų reintegracijos į visuomenę galimybė net nesvarstoma. Kalėjimo sąlygos, kuriomis iki perkėlimo dirba prižiūrėtoja Eva, sudaro priešingybę sugriežtinto režimo skyriui: kalėjime suteikiama galimybė siekti išsilavinimo, lankytis koplyčioje, vesti meditacijos užsiėmimus su kaliniais.

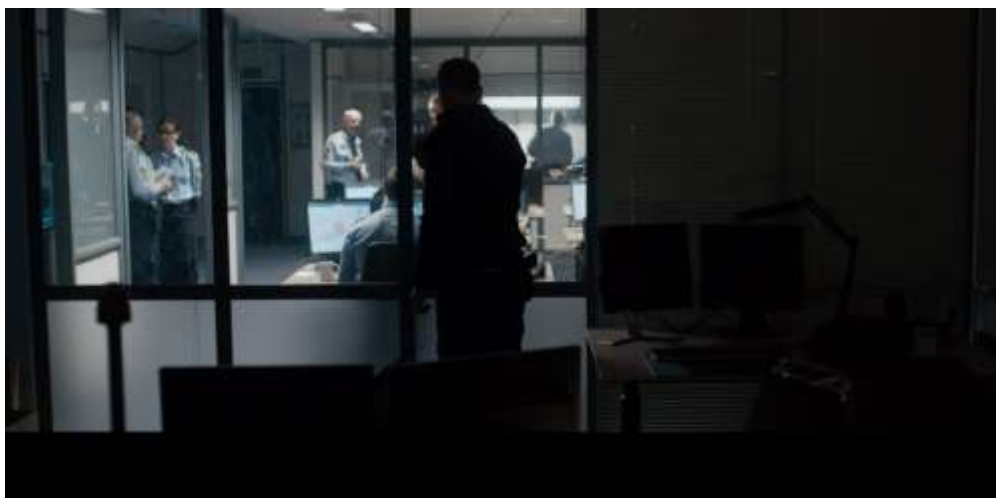
Visgi filmuose vaizduojamos neabejotinai prievartinės institucijos. Aktyviai vartojami prievartos veiksmai nesikartoja nuolatos, bet institucijos funkcionuoja minėtosios Foucault disciplinarinės prievartos režimu. Tuo neleidžia suabejoti vykdomas individų laisvės apribojimas kalėjime, privalomas paklusimas įstatymui ir institucijų taisyklėms, kalinių dienotvarkės planavimas ir suvaržymai. Tačiau ne tik įstatymo pažeidėjai yra disciplinarinio režimo subjektai, teisėsaugos institucijų tarnautojai taip pat turi paklusti griežtoms elgesio normoms, o jų nesilaikymas sulaukia pasekmių. Abiejuose filmuose teisėsaugos pareigūnai bendrauja su kaliniais ar besikreipiančiais į pagalbos skambučių centrą pagal nustatytas procedūras, jų elgsena yra akivaizdžiai reguliuojama.

Vis dėlto policininkas Asgeris ir prižiūrėtoja Eva abu vienaip ar kitaip laužo nustatytas taisykles ir už tai sulaukia kitų tarnautojų nepritarimo. Asgeris nepažeidžia įstatymo atsiliepdamas į asmeninius skambučius tarnybos metu, pasitraukdamas į atskirą patalpą, dirbdamas viršvalandžius ar atvirai kolegoms girdint pasišaipydamas iš dispečerinės darbo, tačiau dėl to jam priekaištaujama žodžiu ar nepritariančiais žvilgsniais. Evos nukrypimai nuo tarnybos disciplinos sudrausminami daug griežčiau, nes ji dirba sugriežtinto režimo skyriuje, kuriame tarnybos protokolo nesilaikymas gali turėti rimtesnių pasekmių. Iš tiesų Eva ir Asgeris prisidengia lengvesniais nusižengimais taisyklėms, norėdami nusišalinti rimtesnius savo pažeidimus. Taip parodoma funkcionuojanti pažeidimų bei atitinkamų korekcinių priemonių ir bausmių hierarchija.

⁶⁶ Lappi-Seppälä, T. 2012. Penal Policies in the Nordic Countries 1960–2010. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13, p. 85-111.

Tai, kad prievartinės struktūros kontroliuoja ne tik įstatymo pažeidėjus, bet ir jo saugotojus, filmuose yra perteikiama ir kinematografinėmis priemonėmis. Filme „Kaltė“ kontrolės izotopija itin ryški. Viso siužeto metu į kadražą patenka tik policijos dispečerinės erdvės, kurias sudaro dvi patalpos: bendra skambučių centro darbo salė ir gretimas langais nuo pagrindinės patalpos atskirtas kambarys, į kurį Asgeris pasitraukia dirbti istorijai įpusėjus. Jokia kita patalpa ar išorės erdvė į kadražą nepatenka, užtikrinant policijos institucijos erdvinį dominavimą pasakojime. Darbas bendroje erdvėje, stiklu atskirtos skambučių centro patalpos sustiprina valstybės institucijų skaidrumo, veiksmų viešumo įspūdį, žymintį visuomenės kontrolę. Skambučių centre vykdoma priežiūra atitinka panoptikumo veikimo principą, kurio tikslu Foucault įvardijo ne nuolatinį stebėjimą, bet internalizuotą stebėtojo žvilgsnį. Skambučių centro darbuotojai, dirbdami bendroje erdvėje, yra nuolatos vieni kitiems matomi. Stebėdami vienas kito veiksmus, jie tuo pačiu metu ir drausmės kontrolieriai, ir jos subjektai. Visgi šioje bendroje visiems matomoje erdvėje Asgeris galiausiai sugeba išsikovoti savo asmeninę erdvę, kurioje jis nebėra stebimas, kur gali galutinai izoliuotis nuo aplinkinių, taigi ir nuo nuolatinės disciplinarinės priežiūros.

Kitaip nei „Kaltė“, kur teisėsaugos tarnautojų erdvėje dominuoja disciplinarinė galia, filme „Kalėjimo priežiūrėtoja“ šalia disciplinarinių priemonių matomas ir fizinio smurto naudojimas prieš ypatinguosius recidivistus. Nepataisomais laikomiems kaliniams taikoma ypatinga priežiūra, vietoj perauklėjimo jų elgesys kontroliuojamas pasitelkus fizinės bausmės grėsmę, tokiu būdu nužmoginant kalinius. Kalėjime išlieka prievartos galimybė: Evos sūnaus nužudymas yra įvykęs kalėjime, nepaisant vykdytos priežiūros. Šioje erdvėje išlieka grėsmė teisėsaugos tvarkai būti pertrauktai, nesankcionuotos prievartos elementams sutrikdyti nuolatinę kontrolę, todėl ji yra griežtai saugoma.

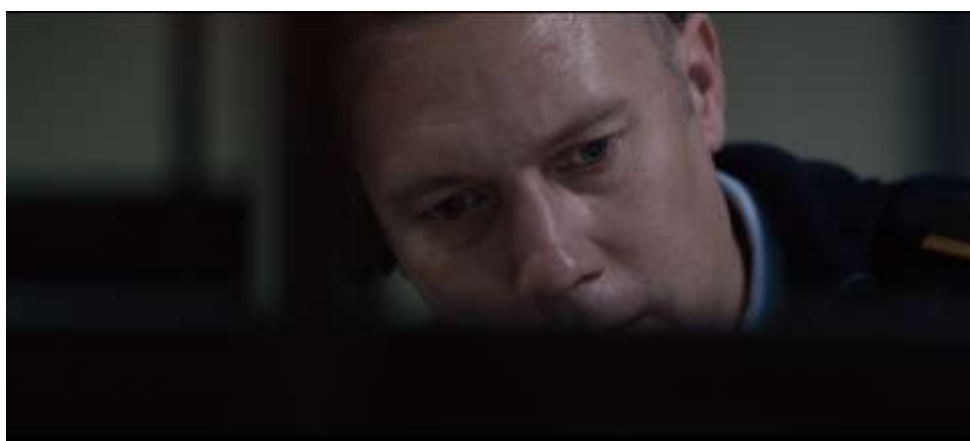

Pav. 1. Asgeris izoliuojasi ("Kaltė", 2018)

Filme „Kaltė“ valstybės kontrolę išreiškia ir kiti vizualiniai elementai. Pavyzdžiui, kaitaliojant kameros planus, ypač bendruose patalpos planuose, tačiau kartais ir rodant stambų veido planą, matoma dvigubo kadravimo gausa, kai vaizdas erdviškai dalijamas horizontaliomis, vertikaliomis linijomis, stačiakampiais, sudarytais iš aplinkos elementų (langų rėmų, kompiuterių ekranų, šviestuvų, televizoriaus ekrano ir kt.). Nijolė Keršytė filmo „Kietas riešutėlis“ analizėje panašų erdvės dalijimą į keturkampius svarsto pasitelkdama Foucault galios veikimo režimų pasireiškimų erdvėje tyrimus ir teigia, kad languota erdvė gali būti siejama su disciplinavimo mechanizmu, kuris grindžiamas racionalumu, normalizavimu, pavergimu, dominavimu ir kontrole⁶⁷. Filme „Kaltė“ toks erdvės padalijimas taip pat gali būti suprantamas kaip siejamas su teisėsaugos institucijos disciplinarinėmis priemonėmis ir kontrole.

Pav.2. Erdvinis vaizdo dalijimas („Kaltė“, 2018)

Pav. 3. Erdvinis vaizdo dalijimas („Kaltė“, 2018)

Policijos erdvei filme „Kaltė“ priešpriešą sudaro kadre nepasirodanti (užlaukyje liekanti), bet kitomis priemonėmis pasireiškianti išorės erdvė, kurioje teisėsauga susiduria su mažiau nuspėjama,

⁶⁷ Keršytė, N. 2013. Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis“). *Politologija*, 69(1), p. 176.

chaotiška realybe. Ši erdvė meta iššūkį teisėsaugos struktūroms, joje potencialiai gali reikštis įstatymo nesankcionuota prievarta, būti ardoma institucinė kontrolė. Išorės erdvė į policijos dispečerinės erdvę įsiveržia per garsą. Pagalbos skambučius yra mėginama vystyti pagal nustatytą procedūrą, tačiau skambinantieji nebūtinai elgiasi racionaliai ar yra linkę bendradarbiauti su policija, išlieka netikėtumo elementų. Bendravimas tarpininkaujant technologijoms apsunkina komunikaciją, verčia skambučių centro darbuotojus priimti sprendimus remiantis labai ribota informacija – iš ausinių sklindančių garsu ir duomenų bazėse surinkta informacija apie skambinančius individus. Garso sfera, kitaip nei vaizdo, nepasiduoda nuolatiniam stebėjimui. Skambučių centro darbuotojų balsai kartais gali būti vieni kitų nugirsti, tačiau tai, ką dispečeris girdi sklindant iš savo ausinių yra asmeniškai ir privatu, niekam kitam neprieinama. Dėl šios priežasties Asgeris gali nepaisyti taisyklių kalbėdamasis su Iben, kuri taip pat yra suvaržyta ją matančio bei girdinčio pagrobėjo, kuriam nėra prieinamas tik Asgerio balsas.

Pav. 4. Kalinių atvykimas („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Pav. 5. Mikelis lanko motiną („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Filmo „Kalėjimo prižiūrėtoja“ pasakojimas taip pat vyksta beveik išskirtinai teisėsaugos institucijos erdvėse, tačiau nėra vengiama parodyti, kas vyksta už jos ribų. Filmo pradžioje Eva apie jos sūnų nužudžiusio Mikelio atvykimą į kalėjimą sužino žvelgdama pro langą (Žr. *Pav. 4*, *Pav. 5*), o pasakojimo pabaigoje rodomas Mikelio apsilankymas pas mamą ir pasivaikščiojimas gamtoje.

Vis dėlto ir čia vizualinės priemonės neleidžia suabejoti teisėsaugos institucijos dominavimu individų atžvilgiu. Ne tik kalėjimo kamerų durys, bet ir kiti barjerai, atskiriantys prižiūrėtojų erdves nuo įkalintųjų, reguliuoja santykį tarp jų. Dvigubo kadravimo technika taip pat gausiai naudojama, kamera dažnai atsiduria už grotų, kurios įrėmina matomą vaizdą (Žr. *Pav. 6*). Vienas ryškiausių momentų, perteikiančių teisėsaugos institucijų dominavimą savo tarnautojų atžvilgiu vizualiai atsiskleidžia Evai stebint šventinius fejerverkus pro kalinių kiemelio grotas (Žr. *Pav. 7*). Disciplinarinė kontrolė kalėjime taikoma, tačiau darbas nevyksta vienoje erdvėje ir darbuotojai nėra nuolatos stebimi, todėl filmo metu

Evai ne kartą pasitaiko proga nepastebėtai atlikti veiksmus, prieštaraujančius kalėjimo taisyklėms. Kaliniai kontroliuojami naudojantis daugiausia fiziniais judėjimo apribojimais, bet nėra nuolatos matomi ar girdimi: Eva dažnai stebi Mikelį negirdėdama jo (gyvai arba ekrane), o kalinius uždarius į kameras, jie patenka į privačią ir nematomą erdvę. Vis dėlto, kilus įtarimui, sugriežtinto režimo skyriaus kaliniai yra apieškomi ir prireikus išrengiami nuogai nepaisant žmogaus orumo, todėl absoliutaus matomumo galimybė kalėjime visada išlieka.

Pav. 6. Vaizdas pro grotas („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Pav. 7. Vaizdas pro grotas („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

3.2. Kalėjimas ir policija kaip lėmėjai

Teisėsaugos institucijos naratyvinėje filmų plotmėje atlieka lėmėjo aktantinį vaidmenį subjekto atžvilgiu. Asgeriui siūloma policijos pareigūno / dispečerio programa, o Evai - kalėjimo prižiūrėtojos. Abiejų pasakojimų subjektai priima teisėsaugos programą ir stengiasi jos laikytis, nors galiausiai įvykdo lėmėjo nustatytos tvarkos pažeidimus. Eva ir Asgeris yra dinamiški subjektai, patiriantys vidinius konfliktus ir santykio su pasauliu transformacijas. Jų tarnybinė padėtis taip pat laikui bėgant kinta: vietoj policininko Asgeris ima dirbti dispečeriu, o Eva iš tarnybos 5-jame skyriuje pereina į sugriežtinto režimo sektorių. Tuo tarpu teisėsaugos institucijos abiejuose filmuose išlieka statiškos ir nekintančios. Individų veiksmai niekaip jų nepaveikia, subjektai privalo prisitaikyti prie nustatytos tvarkos arba ieškoti būdų ją apeiti.

Plačiąja prasme teisėsaugos institucijos nėra savarankiškos, jų tikslas - tarnauti valstybės reikmėms. Weberio suformuluota valstybės egzistavimo sąlyga nusakoma per jos gebėjimą kontroliuoti teisėtos prievartos monopolį, o modernaus valstybiškumo samprata, apibrėžta 1933 m. Montevidėjo konvencijoje, ją apibūdina kaip politinę organizaciją, valdančią tam tikrą žmonių populiaciją tam tikroje

apibrėžtoje teritorijoje⁶⁸. Svarbiausias valstybės kaip politinės bendrijos tikslas visų pirma yra išlikimas. Jį užtikrina gebėjimas išlaikyti vidinę *tvarką*, kuriai grėsmę kelia kontrolę griaunantys procesai ir veikėjai. Todėl valstybės teisėsaugos institucijos tarnauja kaip įrankiai valstybės vertės objektui – *tvarkai* palaikyti.

Analizuojant filmus neužtenka *tvarką* laikyti teisėsaugos institucijų naratyvinės programos vertės objektu. Pasakojimuose veikiančios institucijos ne tik atlieka skirtingas funkcijas, bet yra siejamos ir su kultūrinėmis reikšmėmis. Tiek policija, tiek kalėjimas atlieka svarbius vaidmenis, kurie pilietinės visuomenės lygmenyje nėra siejami su *tvarka* kaip vertybiniu tikslu.

3.2.1. Policijos aksiologinių verčių universumas

Filme „Kaltė“ policijos institucija gali būti skaidoma į skambučių centro ir policijos pareigūnų veiklą, nors jų tikslas yra tas pats. Pirmieji filme pasigirstantys žodžiai yra ištariami Asgerio, kai šis atsiliepia į skambutį: „*Skubioji pagalba*“. Vėliau, kalbėdamas su Iben dukra Matilda, jis apibūdina policiją kaip *žmonių saugotojus*. Nors policijos pareiga yra susijusi su įstatymų nustatytos tvarkos saugojimu, šios institucijos tikslas yra suprantamas kaip *pagalbos teikimas* ir *žmonių saugojimas*. Policijos pareigūnams yra suteikta teisė stabdyti vykstantį nusižengimą įstatymui, įskaitant prievartines priemones, tačiau jų naudojimas yra reguliuojamas ir privalo būti saikingas. Valstybės institucijų tarnautojams suteikta teisė į prievartą yra racionaliai apskaičiuota ir skirta naudoti iškilus būtinybei vykdant pareigas, tačiau, kaip pasakojime parodo Asgerio atvejis, realybėje į žmogaus rankas pakliuvę prievartos įrankiai gali būti pasitelkiami ne vien įstatymo tikslams.

Pagalbos teikimui priešpriešą sudaro *žalos darymas*, konkrečiau, įstatymo tvarkos pažeidimai, įskaitant teisiškai neleistinos prievartos naudojimą. Įstatymiškai neleistini veiksmai laikomi nusikaltimu ir privalo būti policijos stabdomi. Filme „Kaltė“ susiduriama tiek su vykstančiais nusikaltimais, tokiais kaip Iben pagrobimas, tiek su jau įvykusiais, pavyzdžiui, kūdikio nužudymas ar vyriškio apiplėšimas, kai tampa per vėlu apsaugoti nukentėjusįjį, tačiau ieškoma įtariamo nusikaltimo asmens. Galiausiai vaizduojamas neįrodyto nusikaltimo scenarijus: Asgeris laukia teismo už įtariamą jaunuolio žmogžudystę tarnybos metu, tačiau jo likimas sprendžiamas ne policijos institucijos – ši tik užtikrina, kad Asgeris neturėtų prieigos prie prievartos priemonių, bet neturi nieko bendro su teisingumo vykdymu.

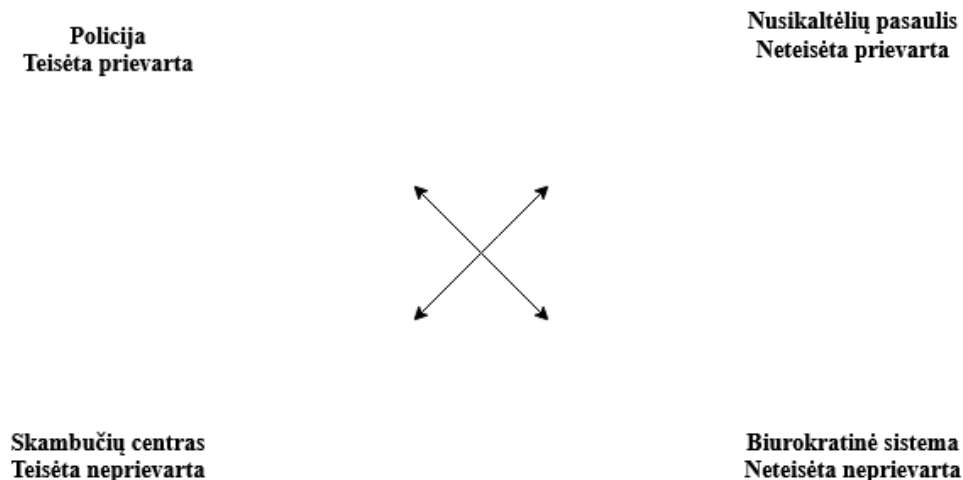
Policijos skambučių centras taip pat atlieka tą pačią funkciją, kaip policija, ir yra skirtas pagalbos žmonėms teikimui, tačiau jo tarnautojai nevyksta į įvykio vietą ir jiems nesuteikiama teisė į prievartinius

⁶⁸ „Montevideo Convention on the Rights and Duties of States“. Prieiga: <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf> [žiūrėta 12.03.2025]

veiksmus, todėl skambučių centro veikla sudaro papildymo santykį policijos pareigūnų užimamai pozicijai. Skambučių centro pagrindinė užduotis - *tarpininkauti* tarp skambinančių individų ir institucijų. Efektyvus dispečerinės darbas reiškia teisingą situacijos identifikavimą ir reikalingos informacijos perdavimą atitinkamoms tarnyboms. Reikia pabrėžti, kad į pagalbos skambučių centrą kreipiamasi ne tik viešosios tvarkos pažeidimo ar nusikaltimo atveju, bet ir kilus kitiems skubios pagalbos poreikiams, pavyzdžiui, rimtai susižalojus.

Neveiksminga teisėsaugos institucijų veikla trikdo *pagalbos teikimo* naratyvinės programos vykdymą, dėl to ją reikėtų sieti papildymo santykiu su *žalos darymu* (žr. semiotinį kvadratą žemiau). Pasakojime institucijų neveiksmingumas atsiskleidžia per skambučių centro veiklos trūkumus. Dispečerinės darbuotojai atlieka savo pareigas remdamiesi nustatytomis procedūromis, o nukrypdami nuo jų yra sudrausminami. Pavyzdžiui, Asgeriui liepiama „dirbti savo darbą“ kai jis nesilaiko nustatytos informacijos perdavimo tvarkos. Tokia skambučių centro *biurokratizacija* lemia tai, kad prioritetas teikiamas tiksliai procedūrų laikymuisi, o į dalį pagalbos prašymų nėra tinkamai reaguojama. Filme pateikiamas Iben pagrobimo atvejis parodo, kad greitos tarnybų reakcijos ir dispečerio nuovokumo reikalaujanti situacija galėjo būti nesunkiai nepastebėta, potencialiai leidžiant įvykti nusikaltimui.

Apibendrinant, filmo „Kaltė“ policijos institucijos aksiologinių verčių universumas gali būti išreikštas tokiu semiotiniu kvadratu:

3.2.2. Kalėjimo aksiologinių verčių universumas

Filmo „Kalėjimo prižiūrėtoja“ institucijos funkcija yra susijusi su *teisingumo* vykdymu. *Teisingumą* reikia suprasti ne kaip moralinę problemą, o kaip būdą užtikrinti, kad įstatymų tvarka visiems piliečiams būtų taikoma vienodai ir nešališkai, atitinkamai baudžiant už nusikaltimus. Tiksliau, kalėjimas pasitelkia prievartines valstybės priemones ir vykdo *bausmę*, kuri individui skiriama teisminės sistemos sprendimu už atliktus įstatymų pažeidimus. Panašiai, kaip policijos atveju filme „Kaltė“, prievartos priemonės kalėjime taip pat yra skirtos būti naudojamos nešališkai ir pagal nustatytas taisykles, tačiau jas realizuojant, atsiranda galimybė jomis piktnaudžiauti.

Pasakojime rodomos dvi bausmės vykdymo kalėjime galimybės: įprastomis kalėjimo sąlygomis ir sugriežtinto režimo skyriuje. 5-asis kalėjimo skyrius, kuriame pasakojimo pradžioje dirba prižiūrėtoja Eva, atlieka nusikaltėlių baudimo funkciją. Kalinių laisvė apribojama, o jų veikla ir dienotvarkė reguliuojamos prižiūrėtojų. Vis dėlto čia atliekama bausmė yra laikina, numatoma, kad kaliniai ateityje sugrįš į visuomenės gyvenimą. Dėl šios priežasties šalia jiems taikomos laisvės apribojimo bausmės taip pat vykdoma kalinių socialinė rehabilitacija, siekiama juos perauklėti. Filme rodomas kalinių elgsenos koregavimas vyksta jiems mokantis namų ruošos įgūdžių, lankant pamokas, dalyvaujant meditacijos užsiėmimuose. Šalia bausmės už nusikaltimą kaliniams taikomas disciplinavimas, kuriuo siekiama sugrąžinti jų elgesį į visuomenės normos ribas, kad jie galėtų iš naujo į ją integruotis.

5-asis skyrius labiai skiriasi nuo sugriežtinto režimo skyriaus, kuriame laikomi kaliniai, traktuojami kaip negalintys pasitaisyti. Šiame padalinyje nebelieka humaniškos valstybės pėdsakų, nuteistųjų nemėginama reabilituoti, tokia galimybė net nesvarstoma. Šalia laisvės apribojimo bausmės prieš kalinius nevengiama naudoti ir fizinio smurto. Atsisakant siekio perauklėti ir sugrąžinti nuteistuosius į visuomenės gyvenimą, šie asmenys yra nužmoginami, patiria žeminantį elgesį ir dėl bet kokio nusižengimo taisyklėms kaip atsako gali sulaukti fizinės prievartos.

Filme „Kalėjimo prižiūrėtoja“ numatomos du galimi teisėtos prievartos scenarijai, kurie abu yra skirti *teisingumo* vykdymui: 5-asis skyrius baudžia individus, tačiau taip pat numato disciplinos priemones, padedančias kaliniams grįžti į visuomenę, o sugriežtinto režimo skyrius atlieka vien baudžiamąjį teisingumą, be socialinės rehabilitacijos galimybių.

Sugriežtinto režimo skyrius
Teisingumas
Bausmė

5-asis skyrius
Teisingumas
Bausmė ir rehabilitacija

3.3. Individas ir prievarta filme „Kaltė“

Pagrindinis personažas ir pasakojimo subjektas Asgeris atlieka policininko (pareigūno, dispečerio) pareigas ir vykdo policijos *pagalbos teikimo* naratyvinę programą. Tuo pat metu įvairios užuominos apie buvusias įvykius, tokios kaip Asgerio pažeminimas pareigose, žurnalistės skambutis, skyrybos su žmona, laukiantis teismo procesas dėl jaunuolio mirties žymi, kad pasakojime svarbi ne tik Asgerio tarnyba skambučių centre, bet ir jo praeitis, lemianti Asgerio vidinį konfliktą pasakojamoje dabartyje.

Rimčiausias Asgeris nukrypimas nuo *pagalbos teikimo* programos yra susijęs su jauno įtariamojo nušovimu tarnybos metu. Tai kertinis įvykis Asgerio policininko karjeroje, nulėmęs jo pažeminimą pareigose ir teikiantis dvi galimybes interpretuoti Asgerio panaudotą prievartą: kaip įstatymo leistiną (būtinąją gynybą) ir įstatymo ribas peržengiančią (pareigūno savivalę). Šis veiksmas, kaip ankstesnės policijos programos atlikties fazė, pasakojimo metu laukia sankcijos. Asgerio veiksmų vertinimas yra perduotas teismų sistemai, kurios rankose yra *teisingumo* vykdymas. Tuo tarpu nuosprendžio laukiantis Asgeris policijos institucijos nėra teisiamas, jis tik sudrausminamas. Jam leidžiama tęsti teisėsaugos tarnybą, tačiau iki teismo posėdžio išvadų draudžiama naudotis prievartos priemonėmis.

Pasakojimo metu Asgeris ne kartą pažeidžia teisėsaugos tvarką, tai darydamas ne dėl kompetencijos trūkumo, bet sąmoningai. Akivaizdu, kad jis puikiai atlieka savo darbą ir skambučių centro pareigos neatitinka jo tikrųjų gebėjimų. Vyras greitai orientuojasi situacijose ir naudodamasis savo patirtimi efektyviai išgauna iš skambinančiųjų reikiamą informaciją. Jis naudoja ne tik policijos institucijos jam suteikiamomis priemonėmis, bet ir savo asmenine kompetencija, tuo demonstruodamas pranašumą kolegų atžvilgiu. Asgerio polinkis nepaisyti skambučių centro darbo tvarkos vykdant *pagalbos teikimo* programą nurodo į tam tikrą asmeninį nepasitenkinimą, kito vertės objekto, iki galo nesutampančio su policijos institucijos jam siūlomu, galimybę.

3.3.1. Teisingumas

Greta *pagalbos teikimo* veikianti slapta Asgerio asmeninė naratyvinė programa pamažu pradeda ryškėti jam atsiliepus į pagrobtos moters skambutį. Atlikdamas dispečerio pareigas Asgeris yra įgudęs greitai įvertinti situaciją ir pasirinkti, kada skambinantiesiems asmenims iš tiesų reikalinga pagalba, o kada skambučių centras nėra įsipareigojęs veikti (pavyzdžiui, skambinant narkotikais apsvaigusiam individui). Pokalbio su Iben metu Asgeris vos nenutraukia, galvodamas, kad ji tėra neadekvačios būsenos moteris. Vis dėlto, policininko patirtis jam padeda suprasti, jog moters susikaustymas skambučio metu gali būti nulemtas kitų aplinkybių. Patvirtinęs savo įtarimus, Asgeris greitai ir pakankamai pagrįstai, nors

visgi klaidingai, susidaro situacijos vaizdinį, kuriame jis privalo apginti vienišą motiną ir jos vaikus nuo smurtaujančio buvusio vyro.

Asgeris neklysta, vertindamas skambučių centro darbą kaip neefektyvų pagrobimo atvejį, kuris reikalauja nukrypimo nuo standartinių procedūrų. Jis mato, kad be papildomo įsikišimo policijos resursai nebus panaudoti pagal poreikį, o policijos programos tikslas padėti nusikaltimo aukai nebus pasiektas. Asgeris apsisprendžia gelbėti moterį savomis jėgomis, tačiau nuo formalių reikalavimų nukrypstantys jo veiksmai iššaukia kolegų nepasitenkinimą, jam liepiama *daryti savo darbą*, o tai reiškia nieko daugiau nedaryti, atsakomybę deleguoti kitiems.

Pav. 8. Asgerio pokalbis su kolege („Kaltė“, 2018)

Asgerio pasirinkimas gelbėti Iben atrodo herojiškas, jis tampa vieninteliu kompetenciją veikti turinčiu pasakojimo subjektu. Darydamas skirtį tarp biurokratiškos policijos dispečerinės ir savo individualaus įsipareigojimo paminti formalias taisykles vardan efektyvaus *pagalbos teikimo*, Asgeris save stato į moralinės viršenybės padėtį. Jo patiriama vidinė įtampa primena Arendt tyrinėto A. Eichmanno biurokratinio žmogaus aprašymą⁶⁹, tik Asgerio atvejis yra atvirkštinis. Vietoje individo, prisidengiančio teisėtomis pareigomis bandant nusikratyti atsakomybės už savo veiksmus, jis atsisako nusimesti individualios atsakomybės našta, nepaisant biurokratizuotų skambučių centro veiklos principų. Tai, kad Asgeris priima Iben pagrobimą kaip asmeninį iššūkį, o ne tik tarnybos pareigą, parodo jo pokalbis su mažamete Iben dukra Matilda, kuriai jis pažada, kad jos mamos niekas nenuskriaus. Šio pažado Asgeris laikosi visiškai rimtai lyg priesaikos.

⁶⁹ Arendt, H. 1963. *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press.

Pav. 9. Asgerio pažadas Matildai („Kaltė“, 2018)

Vis dėlto, neužtenka pažado vaikui laikyti vienintele Asgerio veiksmų motyvacija. Nors ir nusižengia taisyklėms ir įstatyminei tvarkai, Asgeris tapatinasi su policininko vaidmeniu ir nori susigrąžinti savo buvusias pareigas. Policininko tarnybą jis traktuoja kaip daugiau nei tik darbą, šiame vaidmenyje persipina teisėsaugos pareigūno pareigos ir Asgerio asmeninės vertybės. Asgerio polinkis vertinti situaciją remiantis nuosavais kriterijais, o ne tarnybos reikalavimais, parodo *teisingumo* siekį, kuris jam atrodo svarbesnis už policijos *pagalbos teikimo* programą. *Teisingumas* šiuo atveju tampa *pagalbos teikimo* papildymu, jos pratęsimu. Ne kiekvienas pagalbos prašymas reikalauja teisingumo (jį teisėsaugos kontekste suprantant kaip atitikimą įstatymui ar bausmės už jo sulaužymą taikymą), tačiau įvykus nusikaltimui, jis tampa aktualus. Šis tikslas tampa vis akivaizdesnis Iben pagrobimo situacijai komplikuojantis. Per pokalbius su Iben, Matilda ir policijos pareigūnais Asgeris sužino, kad Iben kūdikis buvo nužudytas ir tuoj pat ima įtarti jos buvusį vyrą Mikelį. Įtampai kylant, Asgerio geranoriškumas ima transformuotis į atpildo, *bausmės* siekį, kuris demonstruojamas Asgerio grubiu ir teisiančiu tonu kalbantis su Mikeliu bei Iben raginimu fiziškai pulti savo pagrobėją. Jis taip pat kreipiasi į savo buvusį viršininką Bo kaip potencialų naratyvinės programos pagalbininką, tačiau šis atsisako Asgerio prašymu pažeisti įstatymą. Vienintelis Asgerio pagalbininkas pasirodo esantis jo buvęs partneris Rašidas, kuris, kaip ir Asgeris, yra linkęs nepaisyti įstatymo, jei priežastis jam pasirodo priimtina. Asgeris Rašido atžvilgiu veikia kaip manipuliuojantysis lėmėjas: jis įkalba jį įsilaužti į Mikelio namus ir ieškoti nusikaltimo įrodymų. Iš jūdvių pokalbių galima suprasti, kad jie dangsto vienas kito nusižengimus įstatymui. Veikdami kaip partneriai, abu policininkai išvengia stebėjimo ir gali nepaisyti teisėsaugos taisyklių.

Siekdamas savo vertės objekto, kuriuo reikėtų laikyti *pagalbos teikimą* ir *teisingumą*, Asgeris peržengia policijos tarnybos ribas. Pareigūnų darbas yra susijęs su nusikaltimų stabdymu, įstatymo

tvarkos palaikymu, pagalba piliečiams, o teisingumo vykdymas perduodamas teismų sistemai. Asgeris šios ribos nemato ir abi funkcijas mėgina atlikti kartu. Policininko darbą jis traktuoja tiek kaip pagalbos teikimą, tiek kaip teisingumo vykdymą, veikdamas kaip manipuliuojantis lemėjas savo paties atžvilgiu. Todėl informacijos tarpininko darbas skambučių centre jam atrodo nepakenčiamas, jį atlikdamas jis net tik *saugo* ir *padeda*, bet ir *baudžia*. Todėl ir Asgerio išreiškiamas pritarimas tam tikriems prievartiniais veiksmais gali būti siejamas su jo *teisingumo* siekiu, papildančiu neprievartinę *pagalbos teikimą*.

3.3.2. Prievarta kaip pasijos diskursas

Asgerio *pagalbos teikimo* ir *teisingumo* siekis iki galo nesutampa su valstybės institucijų teisingumu ir akivaizdžiai yra veikiamas jo emocinės būsenos. Tai parodo tiek jo peržengiamos įgaliojimų ribos, tiek šališkumas, nebūdingas įstatymo tvarkai. Iben situacija Asgerį domina nuo pradžių, tačiau ypatingą susirūpinimą pagrobto moters likimu jis pradeda rodyti pasikalbėjęs su jos mažamete dukra. Mėgindamas sustabdyti pagrobimą Asgeris akivaizdžiai patiria didelę emocinę įtampą, kuri galiausiai baigiasi įniršio prasiveržimu: supratęs, kad padarė klaidą, jis išlieja frustraciją laužydamas biuro įrangą. Šis pykčio priepuolis įvyksta tamsoje, niekam nematant ir nepakenkiant jokiam asmeniui, tačiau jis verčia sugrįžti prie praeityje įvykusio kito Asgerio prievartos protrūkio - incidento su nušautu įtariamuoju.

Šioje vietoje norisi prisitraukti Greimo pykčio pasijos analizę ir pamėginti jos principus pritaikyti Asgerio atvejui. Iki filmo pabaigos Asgerio mintys apie tai, kodėl jis nušovė jaunuolį, yra slepiamos, išsakomas tik teismo liudijimui skirtas melo scenarijus, kuriuo pridengiama tiesa. Kai Asgeris galiausiai prisipažįsta nušovęs įtariamąjį ne iš būtinybės ar pareigos jausmo, bet todėl, *kad galėjo*, jis savo poelgį pavadina *žmogžudyse* ir teigia: „*Padariau tai, nes man buvo visko per daug ir aš norėjau kažko atsikratyti. Nežinau. Kažko blogo.*“. Asgerio noras atsikratyti kažko blogo parodo stygių, disforinį santykį su *blogiu* kaip vertės objektu, modalizuotą kaip */noras, kad nebūtų/*. Čia galima numanyti praeityje įsisteigusias Greimo išvardintas laukimo ir nepasitenkinimo fazes diskursinėje pykčio pasijos sekvencijoje, tik šiuo atveju subjekto modalumas laukimo fazėje nėra */noras būti sujungtam/*. Laukimo fazėje Asgeris yra pasitikėjimo santykiuose su įsivaizduojama sutartimi, siejama su tarnyba policijoje, tačiau tam tikru metu jis virsta nepasitenkinimo etapu, kai lūkestis neišsipildo. Šis neišsipildęs lūkestis gali būti siejamas su Asgerio *teisingumo* troškimu, kurio jis negali patenkinti dirbdamas policijos pareigūnu. Užgimusi pasijinė būseną pereina į veiksmą. Turėdamas kompetenciją veikti – prieigą prie teisėsaugos prievartos instrumentų – Asgeris pereina trečiąją fazę ir susikaupusi pasijinės būsenos įtampa pasiekia kulminaciją: nuo noro veikti pereinama prie akto. Turėdamas darbo policijoje patirtį, Asgeris

neabejotinai yra susidūręs su ne vienu nusikaltėliu ir pasitiki savimi, kai kategorizuoja asmenis (tą jis daro ir skambučių centre), todėl šia patirtimi pasinaudoja ir bausdamas įtariamąjį be įkalčių.

Asgerio įvardijamas noras sunaikinti *blogį* yra abstraktus ir neatitinka jo pasakojime šališkai, bet nuosekliai vykdomų *pagalbos teikimo* ir *teisingumo* siekių. Neaišku, ar šį įvykį Asgeris pats apskritai sieja su *teisingumo* vykdymu ar su *bausme* už nusikaltimą. Filmo pabaigoje jis teigia, kad nereikėjo jaunuolio nušauti nepaisant jo nusikaltimo, išgyvena dėl padarytos žalos kitam žmogui, nors didžiąją pasakojimo dalį mėgina žmogžudystę pridengti teisėtais pareigūno veiksmais. Panašu, kad praeityje įvykęs Asgerio smurto proveržis nebuvo apgalvotas ir įvyko spontaniškai. Todėl jis atrodo artimesnis ne *pasijiniam diskursui*, bet *pasijos diskurso* aprašymui, kai keršto veiksmas įvyksta prieš susiformuojant naratyvinei programai. Asgeris žino įvykdęs nusikaltimą ir pagal įstatymo tvarką turintis atlikti bausmę, tačiau iki pat filmo pabaigos jis tokio valstybės teisingumo nepripažįsta ir mėgina jo išvengti, užgniauždamas su įvykiu susijusius kaltės jausmus ir dangstydamas juos policininko teise gintis.

3.3.3. Moralinė pareiga

Kertinis lūžis pasakojime įvyksta tada, kai paaiškėja, kad Iben yra ne nusikaltimo auka, bet psichine liga serganti moteris, nužudžiusi savo vaiką, o Mikelis, nepaisant problemų su teisėsauga praeityje, yra ne kerštaujantis vyras, o mėginantis padėti savo buvusiai žmonai. Ši veikėjų teminių vaidmenų transformacija iš atrodymo į buvimą paskatina ir Asgerio transformaciją iš *teisiojo, pagalbą teikiančio, gelbėjančio* į *klystantį, kaltę jaučiantį* žmogų. Išaiškėjus tiesai apie Iben, Asgerio konstruojamas vaizdinys subyra ir jis susiduria su nenumatyta tikrove. Iben pasirodo esanti paties Asgerio atitikmuo: ji taip pat mėgino sunaikinti blogį („gyvates“), tačiau, kitaip nei Asgeris, Iben negali priimti atsakomybės už savo veiksmus dėl psichinės ligos. Tuo pačiu Mikelis taip pat pasirodo esantis ne nusikaltėlis, o bausmę jau atlikęs ir teisėsaugos institucijomis nusivylęs asmuo, mėginantis padėti sergančiai žmonai savo paties jėgomis, nepaisant jos įvykdyto nusikaltimo.

Įvykus šiam atpažinimo momentui, Asgeris susiduria su savo klaidos padariniais: laikydamasi jo patarimo, Iben pasprunka iš Mikelio automobilio. Žinodamas, kad Iben yra nusikaltėlė, nužudžiusi savo kūdikį, Asgeris gali pasirinkti tęsti *teisingumo* programą ir siekti užtikrinti, kad nebe buvęs vyras, o moteris būtų nubausta už savo nusikaltimą. Jis taip pat turi galimybę atsisakyti toliau *teikti pagalbą*. Teisėsaugos tvarkos ir visuomenės atžvilgiu Iben nėra auka nei teisę gauti pagalbos turintis žmogus (kaip Asgeriui papasakoja Mikelis, jis mėgino kreiptis į įvairias institucijas, bet niekas nepadėjo Iben). Vis dėlto jis pasielgia atvirkščiai. Asgeris renkasi visų pirma paskambinti Rašidui ir pasakyti, kad šis neturėtų meluoti teisme. Tai parodo prasidėjusį vidinį Asgerio pokytį, dabartyje padaryta klaida ir Iben ligos

paveiktas mąstymas, neleidžiantis jai suprasti padaryto nusikaltimo, priverčia Asgerį pradėti įsisąmoninti savo paties abejones ir užgniaužtus kaltės jausmus, susijusius su įvykdyta jauno įtariamojo žmogžudyste.

Kolegai pranešus apie Iben skambutį ir prašymą susisiekti su juo, Asgeris renkasi sugrįžti į bendrą darbuotojų erdvę. Pokalbio su moterimi metu jis mėgina nustatyti jos buvimo, žadėdamas atsiųsti pagalbą. Supratęs, kad Iben ruošiasi nušokti nuo tilto, jis mėgina ją sustabdyti: iš pradžių pabrėždamas norą jai padėti, vėliau prisiimdamas kaltę už tai, kad ji atsidūrė ant savižudybės slenksčio, kol galiausiai kolegoms girdint prisipažįsta pats nužudęs žmogų. Asgerio veiksmai galutinai atskleidžia ir patvirtina, kad jo siekis *teikti pagalbą* ir jį papildantis noras vykdyti *teisingumą* nėra tolygus asmeniniams įgeidžiams ar instituciniams įsipareigojimams, bet yra iš Asgerio gilesnių moralinių nuostatų kilę tikslai.

Asgerio pastangos padėti Iben iki pat galo, iš pradžių nepaisant darbo taisyklių, o vėliau ir jos įvykdyto nusikaltimo, parodo tai, kad jo jaučiamas *įsipareigojimas padėti kitam* peržengia teisėsaugos tvarkos įtvirtintas ribas ir kategorijas. *Pagalbos teikimas* ir *teisingumo vykdymas* gali būti racionaliai apibrėžiami ir funkciškai atskiriami valstybės institucijose, tačiau Asgeris asmeniniame lygmenyje šios skirties daryti negali. Jis yra priešingybė Eichmannui: vietoje asmeninės moralės sutapimo su įstatymo tvarka, Asgerio moralinė pareiga negali būti nuslopinta ar vykdoma tik iš dalies, pagal biurokratinės sistemos poreikius. Susidūręs su pagrobto moters skambučiu jis jaučia pareigą ir *padėti* nukentėjusiam, ir *nubausti* jos skriaudėją. Sužinojęs tikrąją Iben padėtį jis toliau jaučia atsakomybę už jos likimą ir vykdo asmeninę *pareigą padėti* ne todėl, kad to reikalauja institucijos, bet dėl to, kad negali apleisti kito, žinodamas apie jo pagalbos poreikį.

Ši moralinė *pareiga padėti* taip pat priverčia Asgerį stoti akistaton su savo paties užgniaužtais kaltės jausmais. Negalint Iben savižudybės sustabdyti kitais būdais, jam belieka tik mėginti ją pasiekti per panašią patirtį, susitapatinimą. Viso pasakojimo metu Asgerio kaltė dėl neapgalvoto, *pasijos diskurso* nulemtu nužudymo yra išstumama už jo sąmonės ribų. Net pradėjęs įsisąmoninti praeities įvykį Asgeris neketina prisipažinti, tačiau tai padaryti jį priverčia įsipareigojimas padėti Iben, kurio nepaisymas vestų Asgerį link moralinio žlugimo ir dar stipresnės kaltės. Prisipažinimas balsu atskleidžia Asgerio kaltę ne tik Iben, bet ir supantiems kolegoms, o taip pat žymį, kad Asgeris galiausiai pats supranta padaręs klaidą. Nors praeityje nušautas jaunuolis buvo nusižengęs įstatymui, o teismo procesas jo kaltumą įvertinti dar neįvykęs, Asgeris suvokia pažeidęs savo *moralinę atsakomybę padėti*. Visgi išgebėdamas Iben gyvybę jis sėkmingai įvykdo asmeninį tikslą *padėti*, kurio atliktis yra galiausiai matoma skambučių centro kolegų ir įvertinama teigiamai, pripažįstant įstatymo ribas peržengiančią individualią pareigą.

3.4. Teisingumas ir kerštas filme „Kalėjimo prižiūrėtoja“

Filmo „Kalėjimo prižiūrėtoja“ veikėja Eva yra teisėsaugos tarnautoja, vykdanči kalėjimo *teisingumo* programą ir slapta sąmoningai ją pažeidžianti. Eva sėkmingai vykdo kalėjimo prižiūrėtojos pareigas, tačiau kai į kalėjimą perkeliamas jos sūnaus žudikas Mikelis, Eva ima vykdyti *keršto* programą. Ji tai daro nuosekliai ir apgalvotai, nepaisydama to, kad Mikelis jau yra nuteistas už žmogžudystę. Akivaizdu, kad valstybės vykdomas *teisingumas* nepanaikina Evos jaučiamo stygiaus. Jos *keršto* siekis prasilenkia su įstatymo bausme ir nurodo į visai kitą Evos veiksmus reguliuojantį verčių universumą, egzistuojantį greta kalėjimo institucijos tvarkos.

3.4.1. Motinos kaltė

Greta kalėjimo prižiūrėtojos, Eva atlieka ir motinos teminį vaidmenį. Eva išgyvena ne tik dėl sūnaus mirties, bet ir dėl praityje susiklosčiusių santykių tarp jos ir Simono. Filme Eva atvirai pasidalina savo išgyvenimais tik vieną kartą. Pokalbyje su kunigu ji atskleidžia, kad laiko save kalta dėl atsiradusio sūnaus polinkio į nusikalstamą veiklą ir kaltina save apleidus sūnų, nesugebėjus jo suprasti ir užmegzti nuoširdaus ryšio. Šis pokalbis vyksta po to, kai Evai perėjus į sugriežtinto režimo skyrių jos senajame padalinyje įvyksta savižudybė, todėl ji užsimena, kad apleido ne tik sūnų, bet ir visus jos priežiūroje buvusius kalinius. Nors 5-ajame skyriuje nuteistųjų ruošimas reintegracijai į visuomenę yra dalis kalėjimo prižiūrėtojų pareigų, Evos išgyvenimas dėl nusizudžiusio kalinio parodo ir asmeninę tarnybos reikšmę. Eva kasdien susiduria su vyrais, patyrusiais panašų likimą į jos sūnaus. Neaišku, ar kaliniams rodomas Evos rūpestingumas tėra jos tarnybos reikalavimas, ar jis iš dalies savanoriškas, tačiau ji neabejotai jaučia tam tikrą atsakomybę nuteistųjų atžvilgiu, pranokstančią vien kalėjimo prižiūrėtojos pareigą. Kunigui pasakius, kad Evos tarnyba tėra *tik darbas*, ji ima pasakoti apie savo sūnų. Taigi, įsteigiama priešprieša tarp dviejų Evos teminių vaidmenų: *kalėjimo prižiūrėtojos* ir *motinos*.

Eva, kitaip nei Asgeris filme „Kaltė“, supranta savo kaltės jausmus ir yra juos įsisąmoninusi. Pokalbio su kunigu metu Eva prisipažįsta, kad perdavus nusikaltusį sūnų į teisėsaugos rankas pajuto palengvėjimą atsikračius atsakomybės už jį, nes Simono virsmas į fiziškai motinai nekontroliuojamą ir potencialiai net keliantį grėsmę individą privertė Evą jaustis neturint kompetencijos atlikti motinos vaidmens. Simonui patekus į kalėjimą Eva su juo nebendrauja ir neaplanco. Buvęs motinos – sūnaus ryšys, o kartu ir su juo susijusios motinos moralinės pareigos yra pakeičiamos įstatymo tvarkos apibrėžtais formaliais santykiais. Įstatymiškai Eva už savo suaugusį sūnų nėra atsakinga ir nėra kaltinama dėl jo nusikaltimo, tačiau akivaizdu, kad jos jaučiama motinos atsakomybė Evai yra svarbesnė.

Evos asmeninėje *motinos* programoje ji kaip subjektas yra disjunkcijos santykiyje su vertės objektu – motinos ir sūnaus santykiu. Negalėdama atgauti sūnaus, ji ima siekti alternatyvos - *keršto*. Teisėsaugos *teisingumo* programa, skirianti ir vykdančią bausmę Mikeliui už nusikaltimą, neišsprendžia Evos vidinio konflikto dėl sūnaus mirties. Ji nėra pažeidusi įstatymo ar tiesiogiai nukentėjusi nuo nusikaltėlio, todėl Evos išgyvenimai nėra valstybės institucijas dominantis objektas.

3.4.2. Motinos dualumas

Pav. 10. Eva kalėjimo koplyčioje („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Norint suprasti Evos *keršto* programą, reikia aptarti jos motinos vaidmenį, kuris svarbus ir nusakant Evos santykį su teisėsaugos institucijomis. Eva buvo vieniša motina, o nepilnoje šeimoje, kurioje trūksta tėvo, motina būna priversta atlikti abiejų tėvų vaidmenis. Todėl Evos nepavykusią naratyvinę programą reikėtų laikyti *vienišos motinos* programa, kurioje pirmiausia nepavyksta Evos bandymas atlikti *tėvo* vaidmenį. Po Evos sūnaus suėmimo tėvo vaidmenį įgyja teisėsaugos institucija: (per)auklėja, disciplinuoja, prireikus baudžia vaiką. Kadangi Eva galiausiai apskritai nutraukia ryšį su sūnumi, galima sakyti, kad jos pralaimėjimas yra dvigubas – ji neišpildo nei motinos, nei tėvo vaidmens. Dar daugiau, ją nuvilia pakaitinis Tėvas: kalėjimas, turėjęs nubausti ir perauklėti sūnų, nesugeba užtikrinti jo saugumo ir leidžia jam tapti žiauraus smurtinio nusikaltimo auka. Nors Simono žudikas nubaudžiamas, nusivylimas institucija neleidžia Evai toliau pasitikėti instituciniu teisingumu. Ji tarsi vėl sugrįžta į poziciją, kurioje prisiima tiek motinos, tiek tėvo vaidmenį, kurių ji negali atsisakyti, nepaisant praeities klaidų. Ji prisiima *baudžiančios motinos* vaidmenį.

Psichoanalizėje toks vaidmuo vadinamas *faline motina*. Sigmundas Freudas pastebėjo, kad ankstyvoje vystymosi stadijoje vaikai neskiria motinos nuo tėvo, todėl motina jiems kurį laiką užima

tėvo poziciją, kuri tik vėliau atsiskiria. Taip pat vaikystėje mergaitės tam tikru metu pasižymi tokiais pačiais vyriškais laikomais charakterio bruožais, kaip ir berniukai, kurie tik vėliau nuslopunami moteriškaisiais⁷⁰. Tai leidžia daryti išvadą, kad moterys prireikus geba atlikti ne tik motinos, bet ir tėvo vaidmenį, nors paprastai tradiciškai vyriškomis laikomos savybės yra slopinamos. Evos atveju šis poreikis yra labai aiškus, ji supranta, kad yra vienintelė galinti atlikti trūkstamą tėvo vaidmenį savo sūnui, o įvykdytas neteisingumas prieš Simoną reikalauja būtent tėvo atsako į patirtą prievartą.

Evos transformacija į *falinę motiną* atitinka ir jos judėjimą erdvėje. Dirbdama 5-ajame skyriuje ji atlieka prižiūrėtojos pareigas, reikalaujančias tėviško griežtumo ir disciplinos kalinių atžvilgiu, bet kartu parodo tam tikrą motinišką globą, būdama su jais kantri ir gana švelni. Pereidama į sugriežtinto režimo skyrių Eva atsisako motinos vaidmens. Ji nebeturi rūpintis kalinių perauklėjimu, tik užtikrinti bausmės vykdymą. Šioje erdvėje naudojamos fizinės bausmės, atitinkančios Evos vidinę transformaciją, siekį įvykdyti tik *kerštą*, nenorint užmegzti jokio kito ryšio su Mikeliu.

Pav. 11. Mikelį lanko motina („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Evos pirmas bandymas nusižengti taisyklėms ir prisiartinti prie Mikelio kameros baigiasi nesėkmingai, dėl ko ji yra griežtai sudrausminama, tačiau ji greitai išmoksta pasinaudoti griežta skyriaus tvarka. Eva subtiliais veiksmais, slėpdama savo nusižengimus kalėjimo taisyklėms, provokuoja Mikelio agresiją, o tuo pačiu ir atitinkamus prižiūrėtojų atsakus į jo veiksmus. Tokiu būdu ji vykdo asmeninę keršto programą manipuliudama institucijoje veikiančiais prievartos santykiais. Iš pradžių jos kerštas yra nukreiptas į Mikelio žmogišką orumą, pavyzdžiui, neleidžiant jam pasinaudoti tualetu, tačiau netrukus ji sužino apie Mikelį lankančią motiną, todėl naujuoju keršto objektu tampa jų ryšio nutraukimas. Eva slapta stebi santykį tarp Mikelio ir jo motinos, kuris iš šono atrodo šiltas ir artimas. Tai sudaro priešpriešą jos pačios veiksams Simonui patekus į kalėjimą, todėl norėdama sunaikinti šį ryšį

⁷⁰ Freud, S. 1933. *New Introductory Lectures On Psycho-analysis*. New York: Calton House, p. 153-185.

Eva ne tik nusižengia vidinėms taisyklėms, bet įvykdo nusikalstamą veiklą, paslėpdama narkotikus ir peilį Mikelio kameroje.

Evos keršto programa tampa komplikauta, kai narkotikų patikros metu ji sumuša Mikelį ir susiduria su teisinio ieškinio grėsme dėl neteisėtai pavartoto smurto, nepaisant to, kad sugriežtinto režimo skyriuje fizinės bausmės naudojamos dažnai. Mikelis, nežinodamas Evos tapatybės, save laiko prievartos auka ir šantažuoja Evą, o ši, stengdamasi išvengti kaltinimų, apsimeta jaučianti kaltę dėl savo veiksmų ir yra priversta suteikti jam įvairias išlygas bei privilegijas. Bendraudama akis į akį su Mikeliu, Eva įgyja galimybę geriau jį pažinti. Ji mato, kad Mikelis elgiasi infantiliai, nemoka adekvačiai reikšti savo jausmų, todėl į stresines situacijas reaguoja agresyviai, nepripažįsta kalėjimo prižiūrėtojų *teisės bausti* ir laiko juos *skriaudėjais*. Mikeliui svarbu išlaikyti santykį su motina, jis prašo galimybės mokytis, dalyvauti Evos meditacijos užsiėmimuose, taip parodydamas norą taisytis. Nors Eva ir pildo Mikelio reikalavimus, ji niekada neparodo susidomėjimo galimybe jam padėti. Ji iki galo atlieka *falinės motinos* vaidmenį ir siekia *keršto*, nors Mikelis pasirodo jai kaip potencialus sūnus, ieškantis pagalbos.

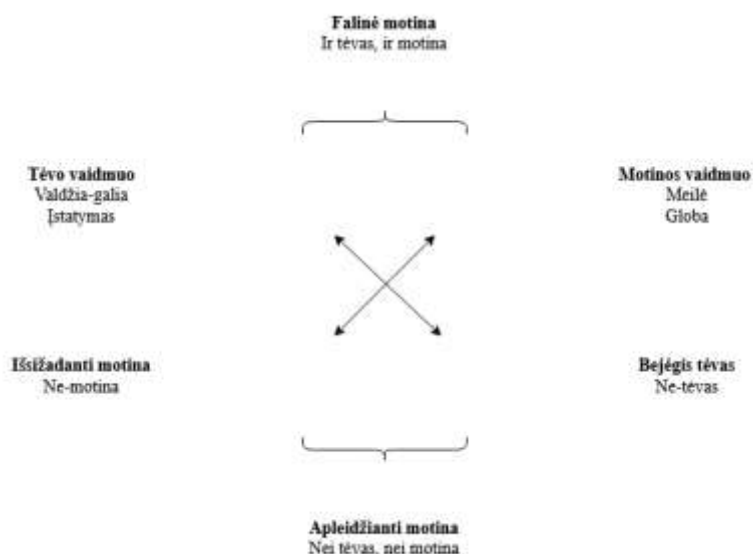
Pasakojime svarbus ir Mikelio susitikimas su mama, kurį Eva suorganizuoja kaip paskutinę paslaugą kaliniui. Evos planas keršyti tampa neįgyvendinamas dėl jai gresiančių kaltinimų, o kalinio savižudybė 5-ajame skyriuje verčia ją suabejoti vykdoma programa, jaustis apleidusia savo pareigas. Vizito metu Eva stebi motinos ir sūnaus santykius, kurie, kaip galima numanyti, yra panašūs į jos pačios situaciją. Mikelio motina baiminasi sūnaus agresyvumo ir bendrauja su juo atsargiai, pabrėžtinai maloniai, tačiau lyg su vaiku. Tuo tarpu Mikelis stengiasi įtikti motinai. Vis dėlto šis pabrėžtinai draugiškas bendravimas greitai nutrūksta, kai Mikelio motina pradeda jį barti po to, kai šis papasakoja apie Evos išpuolį prieš jį. Čia atsiskleidžia tikroji motinos ir sūnaus santykių dinamika. Mikelio motina pasirodo esanti psichologiškai smurtaujanti prieš sūnų, kontroliuojanti jo veiksmus ir juos nuolat kritikuojanči, liepianti Mikeliui elgtis „kaip normaliam žmogui“, kai šis reaguoja į jos emocinį spaudimą. Tuo pat metu ji yra linkusi manipuliuoti ir užima aukos poziciją vos Mikelis pakelia balsą: nutyla, susigūžia, laukia, kol šis pamatys, jog skaudina motiną. Mikelio motinos dvilypumas, jos mainymasis tarp *globojančios* ir *baudžiančios* motinos, parodo ją taip pat esant *faline motina*. Ši scena atskleidžia namų aplinką kaip galimą priežastį, dėl ko Mikelis yra emociškai nebrandus ir linkęs į nepatogias situacijas reaguoti agresyviai.

Lieka neaišku, ar stebėdama šią sceną Eva atpažįsta savo pačios vienišos motinos patirtį, tačiau ji nepaveikia Evos apsisprendimo nutraukti ryšį su Mikeliu. Matydama Mikelio mėginimus ją toliau šantažuoti, Eva pasirenka atskleisti savo tikrąją tapatybę. Jos prisipažinimas sulaukia baimingos Mikelio

reakcijos, jis nebelaiko savęs institucijos darbuotojų auka, bet yra priverstas susidurti akis į akį su savo atlikto nusikaltimo padariniais. Nors Mikelis nepripažįsta įstatymo viršenybės ir kalėjime jam paskirtos bausmės, už įstatymo ribų esančiame valstybės nereguliuojame lygmenyje jis ir Eva gali vienas kitą suprasti pasiremdami kitomis santykių struktūromis, šiuo atveju pripažindamas motinos ir sūnaus kraujo ryšį, bei iš jo gimstančią teisę į kerštą.

Klausimas, kodėl Eva pasirenka iki galo neišpildyti *keršto* programos ir palieka Mikelį gyvą, pasakojime nėra atsakomas. Tai gali būti susiję su jos nenoru pačiai pakliūti į kalėjimą, pasitenkinimu iki tol atliktais keršto veiksmais, ar kokia kita priežastimi. Paaiškėja tik tai, kad Mikelis grįžta į kalėjimą ir tampa persekiojamas kaltės dėl Simono žmogžudystės. Tuo tarpu Eva grįžta į 5-ąjį skyrių. Įdomu tai, kad šiame pasakojime niekas iš veikėjų, išskyrus Mikelį, taip ir neatpažįsta Evos kaip *kerštaujančios* motinos. Filmio pabaigoje Ramis prieina prie jos ir pasako, jog „ne visus gali išgelbėti“, taip parodant, jog jis laiko Evos Mikeliui suteiktas paslaugas jos *globėjiškos* motinos prigimties geranoriškumu, mėginimu padėti nuteistajam.

Apibendrinant, *falinės motinos* vaidmenyje susiduria dvi prieštaringos pozicijos: *valdingo tėvo* (aktyvi, valdinga, šiuo atveju vykdanči teisingumą motina) ir *globojančios motinos* (pasyvi, švelni, rūpestinga). Pastarosios pozicijos Eva niekada neužima. Augindama sūnų be tėvo, ji patenka į *ne-tėvo* kategoriją, kurią galima įvardinti kaip *bejėgį tėvą*. Eva mėgina atlikti tėvo vaidmenį, tačiau nesugeba užtikrinti sūnaus klusnumo ir pakeisti tėvo figūros. Tuo tarpu ji taip pat iš *globojančios motinos* tampa *ne-motina*, t. y. nesugeba užmegzti artimo ryšio su sūnumi ir nutolsta nuo jo (*išsižadanti motina*). Toliau praplečiant šią poziciją, nesugebėdama atlikti *nei tėvo, nei motinos* vaidmens, Eva tampa *apleidžiančia motina*, kuri apskritai praranda santykį su sūnumi, atiduodama jį valstybės institucijų globai.

3.4.3. Prievarta ir pasijinis diskursas

Evos kaip *falinės motinos* veikimas savaime nereiškia *keršto* programos steigties. Atlikdama šį vaidmenį šeimoje ji neprivalo rinktis nepaisyti įstatymo ir vykdyti asmeninio teisingumo. Tai, kad ji visgi tampa savo pačios lemėju ir imasi veiksmų, gali nurodyti į pasijinę naratyvinės programos prigimtį, sietiną su jos derinamais prieštaringais *motinos* ir *tėvo* vaidmenimis. Pirmoje filme pasirodančioje meditacijos užsiėmimo scenoje Eva iš grotuvo sklindančio balso yra raginama atpažinti savo viduje užspaustą pyktį ir jį paleisti. Bausmę atliekantys kaliniai kartu su Eva naudojami meditacija kaip priemone išspręsti vidinius konfliktus, kurių negali panaikinti valstybės teisingumo sistema. Pirmojoje meditacijos scenoje Eva sėkmingai dalyvauja praktikoje, tačiau meditacijai vykstant antrą kartą, kai Eva jau yra sužinojusi apie Mikelio perkėlimą į jos kalėjimą, ji negali susikaupti ir nesusitvardydama pikta sudrausmina kalinius. Šios scenos nurodo į Evos slepiamą vidinę įtampą, kurią galima apibūdinti kaip /noras būti sujungtai/ su sūnumi, bet /negalėjimas būti sujungtai/ dėl jo žmogžudystės. Evos patikliojo laukimo fazė yra įvykusi praeityje, jai patikėjus sūnų į teisėsaugos rankas, *tikint*, kad šiam atlikus bausmę ir sugrįžus į visuomenę, jos ryšys su Simonu bus atkurtas. Šis lūkestis nėra išpildomas ir Eva išgyvena nusivylimą dėl neišpildytos įsivaizduojamos sutarties. Nors įvykdomas teisingumas ir Mikelis patenka į kalėjimą, Evos nusivylimo jausmas nėra patenkinamas ir virsta užsitęsusia *neapykantos* pasijine būseną.

Pav. 12. Meditacijos užsiėmimas („Kalėjimo prižiūrėtoja“, 2024)

Neapykantos pasijinė būseną ilgainiui įgyja galimybę pereiti į veiksmą, kai sūnaus žudikas tampa Evai prieinamas. *Keršto* programa, vykdoma Evos, nėra spontaniška ar staigiai užgimusi, ji vykdoma ilgą laiko tarpą, metodiškai ir atsargiai. Dėl šios priežasties šią programą galima laikyti susiformavusią kaip *pasijinį diskursą*. Eva mėgina paleisti susikaupusį pyktį, atleisti (*globojanti motina*) tačiau to negalėdama padaryti pasirenka *keršto* (*tėvo bausmės*) alternatyvą įtampai panaikinti. Paskutinėje

meditacijos scenoje, kurioje ji dalyvauja kartu su Mikeliu, Eva jau nebemėgina atsisakyti *neapykantos*, todėl bando išsisukti nuo dalyvavimo praktikoje, kol galiausiai nenoromis užsimerkia ir vietoje ramybės išgyveną prievartos vaizdinius, įsivaizduodama žiaurią sūnaus mirtį.

Pasakojime visgi yra vienas momentas, rodantis Evos nesusivaldymą ir spontanišką pykčio prasiveržimą. Narkotikų patikrinimo metu Mikeliui bandant išsiginti Evos jo kameroje paslėptų narkotikų ir peilio, ji praranda kantrybę ir fiziškai puola Mikelį. Šis momentas žymi išaugusios emocinės įtampos tašką, kai Eva veikia ne *pasijinio diskurso* sąlygomis, bet veikiau *pasijos diskurso* skatinama. Jos išpuolis nėra apgalvotas ar jai naudingas, galiausiai pasibaigęs ieškinio teisme grėsme. Šis epizodas dar kartą parodo, kad Evos *keršto* siekis remiasi ne vien tam tikra vertybine pozicija, bet yra kildintinas ir iš psichologinės įtampos.

Išvados

Šiame darbe buvo atlikta dviejų meninių filmų semiotinė analizė, tiriant teisėtos ir neteisėtos prievartos problemą Gustavo Möllerio filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“. Tyrimo metu buvo siekiama atskleisti, kokios vertės nagrinėjamuose pasakojimuose yra suteikiamos prievartai. Analizė buvo atlikta remiantis A.J.Greimo naratyvinės semiotikos bei pasijų semiotikos teorinėmis gairėmis, aptariant filmuose konstruojamas teisėsaugos institucijų ir individualių subjektų aksiologinių verčių sistemas ir iš jų kylančias prievartos pateisinimo alternatyvas.

1.

Analizė atskleidė, jog filme „Kaltė“ valstybės teisėsaugos institucijoms atstovauja policija, atliekanti lėmėjo vaidmenį – Policijos tikslas yra *teikti pagalbą (teisėta prievarta)*, o jai priešpriešą sudaro įstatymui nusikalstantys asmenys, *darantys žalą (neteisėta prievarta)*. Taip pat daroma skirtis tarp policijos pareigūnų, reaguojančių į iškvietus, ir pagalbos skambučių centro, kurio *pagalbos teikimo* užduotis susijusi su tarpininkavimu ir informacijos perdavimo funkcija (*teisėta neprievarta*). Pastebima, kad skambučių centro tikslas *teikti pagalbą* pasakojime nėra vykdomas efektyviai dėl biurokratizuoto veiklos modelio, prioriteto teikimo procedūriniam veiklos atlikimui ir atitikimui nustatytoms darbo taisyklėms (*neteisėta neprievarta*). Policijos dispečerio pareigas atliekantis Asgeris vykdo *pagalbos teikimo* programą, tačiau jis taip pat siekia vykdyti *teisingumą*, kuris peržengia policijos institucijos įgaliojimų ribas ir patenka į teismų sistemos prerogatyvą.

Atlikus analizę pastebėta, kad nors *teisingumo* ir *pagalbos teikimo* tikslai formuluojami tiek valstybės, tiek individualiu lygmeniu, į juos investuojamos vertės iki galo nesutampa. Teisėsaugos institucijų lygmenyje šie tikslai siejami su *įstatymo tvarkos palaikymu*, o prievarta pasitelkiama kaip įrankis (pagalbininkas), jos vertės siejant ne tik su *pagalba*, *gelbėjimu*, *teisingumu*, bet ir jų įstatymo nustatytu *sąlygimumu*, *nešališkumu*, *lygybe*. Tuo tarpu individualiame lygmenyje Asgeris siekia *teisingumo* ir *pagalbos teikimo* remdamasis jaučiama ar suvokta *moraline pareiga padėti*, kylančia ne iš įstatymo apibrėžtų prievolių, bet dėl susidūrimo su kenčiančiu kitu. Toks suvokimas motyvuoja individą *teikti pagalbą* nepaisant teisinių apribojimų ir įprastų visuomenės normų. Vykdamas *moralinę pareigą padėti* prievarta taip pat tampa tinkamu įrankiu tikslui siekti, tačiau į ją investuojamos *pagalbos*, *gelbėjimo*, *teisingumo* vertės taip pat papildomos jų *nesąlygiškumu*, *šališkumu*, *nelygybe* (įstatymo principai nenubrėžia pareigos ribų, bet tai daro vidinė moralinė individo „tvarka“, kuri remiasi kitais, subjektyviais principais). Todėl prievarta, kuri pažeidžia institucijų tvarką ir visuomenėje laikoma

neteisėta prievarta, individualiame lygmenyje nebūtinai įgyja *tvarkos sutrikdymo, ardymo, griovimo* vertes, bet yra įprasminama per suvoktos moralinės pareigos vykdymą, nuo kurios nukrypstant reiškiasi kaltės patirtis. Taip galbūt suponuojamas tam tikras alternatyvus ne prievartos teisėtumo, bet jos *legitimumo* režimas: Asgeris ne tik pažeidžia darbo taisykles, bet ir prisipažįsta pažeidęs įstatymą, įvykdęs smurtinį nusikaltimą, tačiau dėl jo moralinės pareigos diktuojamos pastangos išgelbėti nusikaltėlę moterį nėra pasmerkiamos kolegų. Veikiau įvyksta tam tikras dalinis susitapatinimas su jo patirtimi, atpažįstamas už teisėsaugos struktūrų veikiantis *sąžinės* principas.

Analizuojant filmą „Kaltė“ taip pat aptartas *pasijos diskursas*, kuriam priskiriama Asgerio įvykdyta įtariamąjo žmogžudystė. Šis neapgalvotas įvykis tampa užgniaužto Asgerio kaltės jausmo priežastimi, kol galiausiai yra įsisąmoninamas. Asgerio poelgis aiškinamas kaip kylantis iš abstraktaus tikslo *naikinti blogį* ir pasijinės pykčio būsenos, spontaniškai perėjusios į veiksmą. Nors Asgeris iki galo nesuvokia, kodėl nušovė įtariamąjį, link šio įvykio vedusią vidinę įtampą taip pat galima aiškinti kaip kilusią iš jo *moralinės pareigos* jausmo, prisiimant atsakomybę už tai, kad būtų sustabdyta kito subjekto *blogio, žalos darymo* galimybė. Visgi galiausiai tai pasirodo esantis Asgerio *sąžinės* neatitinkantis veiksmas, pažeidžiantis įsipareigojimą *teikti pagalbą*.

2.

Filme „Kalėjimo prižiūrėtoja“ institucinio lėmėjo vaidmenį atlieka kalėjimas, kuriame prievarta siejama su *bausme*, reikalinga *teisingumo*, kaip nešališko ir vienodo įstatymo tvarkos taikymo principo, užtikrinimui. Pasakojime pasirodo dvi institucijos vykdomos *teisėtos prievartos* galimybės, į kurias investuojamos skirtingos vertės: 1) *bausmę* siejant su atliktu *teisingumu, atpildu už nusižengimą*; 2) *bausmę* siejant su *perauklėjimu, socialine reabilitacija*. Pasakojimo veikėja Eva atlieka kalėjimo prižiūrėtojos pareigas, vykdydama *baumės* programą, tačiau ji taip pat slapta pažeidžia savo įgaliojimus ir vykdo asmeninio *keršto* programą kalėjime sėdinčiam savo sūnaus žudikui.

Analizuojant Evos *keršto* programą, ji yra kildinama iš *pasijinio diskurso*, susijusio su jos vykdoma *motinos* programa ir nusivylimo kalėjimu kaip pakaitiniu *tėvu*. Teisėsaugos institucijos pasakojime atlieka *tėvo* funkciją, dėl joms priskiriamų *valdžios, galios, įstatymo* verčių, kurios atitinka *tėvo* vaidmenį šeimos struktūroje. Tuo tarpu Eva, būdama vieniša motina, susiduria su situacija, kurioje privalo atlikti tiek *tėvo (valdžios, galios)*, tiek *motinos (globos, meilės)* vaidmenį. Praeityje mėgindama atlikti abiejų tėvų vaidmenis Eva buvo tapusi *apleidžiančia motina (ne-motina ir ne-tėvu)*: sūnų ji perleidžia į teisėsaugos (pakaitinio *tėvo*) rankas, kad šis būtų *nubaustas ir perauklėtas*, o pati nutraukia ryšį su juo. Tuo tarpu pasakojimo dabartyje Evos atliekamas *motinos* vaidmuo atitinka *falinės motinos*

sampratą, derinant viena kitai priešpriešą sudarančias *motinos* ir *tėvo* pozicijas. Eva *myli* savo nužudytą sūnų, tačiau jos pasyvią motinos poziciją papildo aktyvi tėvo pozicija, pasireiškianti per *keršto* už sūnaus mirtį troškimą. Evos atliekamas – *kalėjimo prižiūrėtojos* vaidmuo – tėvo atitikmuo instituciniame lygmenyje – yra susipynęs su jos kaip *motinos* programa ir sustiprina *keršto* siekiančios *falinės motinos* poziciją, todėl *neapykantos* pasijinė būseną laimi prieš motinišką globą ir Eva vykdo *keršto* programą.

Analizuojant filmą „Kalėjimo prižiūrėtoja“, kaip ir filme „Kaltė“, šalia valstybės institucijų apibrėžiamos teisėtos prievartos galimybių, atsiveria kitokio pobūdžio *legitimumo* galimybė. Šiuo atveju ji yra grindžiama socialinių santykių struktūromis, esančiomis už valstybės (kaip tarpininkės tarp individų ir nešališkos *teisingumo* vykdytojos) ribų. Su Evos *keršto* programa siejama prievarta yra *neįstatymiška*, tačiau verčia prisiminti iki valstybės baudžiamųjų institucijų susiformavimo veikusių kraujo *keršto* tarp individų principą, aprašytą Foucault. Šiuo atveju *keršto* teisė yra grindžiama *motinos ir sūnaus ryšiu*, kurį pripažįsta Mikelis pasakojimo pabaigoje, tuo atskleidžiant, kad nepaisant valstybės *teisingumo* institucijų, greta jų gali veikti ir kitos *teisingumo* formos.

3.

Atliktas tyrimas pateikia tik vieną iš galimybių tirti teisėtos / neteisėtos prievartos klausimą iš semiotinės perspektyvos. Analizė parodė, jog filmuose „Kaltė“ ir „Kalėjimo prižiūrėtoja“ greta įstatymiškai teisėtos valstybės prievartos ir jai priešpriešoje esančios neteisėtos nusikaltėlių prievartos, taip pat veikia kiti prievartos įprasminimo (ar *legitimumo*) režimai. Atliktoje analizėje įvardijami du tokie būdai: *moralinio įsipareigojimo padėti* ir *motinos keršto*. Abiem atvejais individualūs subjektai iš dalies tapatina savo asmenines pozicijas su valstybės institucijomis ir jų atliekamomis funkcijomis, tačiau susitapatinimas iki galo neįvyksta. Asgerio siekis *teikti pagalbą* ir Evos noras *bausti (atkeršyti)* sūnaus žudiką tik atrodo sutampantys su institucijų siekais, tačiau jų tikslai kyla iš konkrečių intersubjektyvumo patirčių, kurios negali būti apibrėžiamos ir vertinamos vien nešališkais instituciniais santykiais.

Atliekant analizę pastebėta, kad abiejuose filmuose alternatyvūs prievartos *legitimumo* režimai individualioje plotmėje veikia tuomet, kai valstybės teisėsaugos institucijos pasirodo esančios nepakankamos, nepripažįstančios ir neįtraukiančios į savo veiklą tam tikrų egzistuojančių socialinių santykių problemų. Tai ypač akivaizdu „Kalėjimo prižiūrėtoja“ atveju: *teisingumo*, *bausmės* mechanizmai yra sutelkti į nusikaltusį individą ir nusikaltimo auką, tačiau nesvarstomas motinos – sūnaus ryšį. Nužudyto vaikiną motina nori būti įtraukta į teisingumo procesą, tačiau tokia galimybė institucijų jai nėra sudaroma. Asgerio atvejis filme „Kaltė“ kiek kitoks, bet jo gelbėjimą Iben taip pat galima būtų traktuoti kaip įstatymo apleistą moterį, kuri dėl savo psichinės ligos ilgą laiką nėra

traktuojama kaip pagalbos reikalingas žmogus, kol galiausiai Asgeris asmeniškai prisiima atsakomybę ją gelbėti. Ateityje tęsiant šią diskusiją būtų galima toliau svarstyti, kokie individualios žmogaus patirties poreikiai lieka neišpildyti atsidūrus santykyje su valstybės organizuotos prievartos mechanizmais.

Literatūros sąrašas

1. Arendt, H. 1963. *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press;
2. Arendt, H. 2023. *Apie smurtą*. Vertė Simas Čelutka. Vilnius: Hubris;
3. Beetham, D. 1991. Max Weber and the Legitimacy of the Modern State. *Analyse & Kritik*, 13;
4. Benjamin, W. 1996. „Critique of Violence“. *Selected writings*. Ed. Marcus Bullock, Michael W. Jennings. Cambridge: Belknap Press Harvard University Press;
5. Bourdieu, P. 1996. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Vertė Richard Nice. Cambridge: Harvard University Press;
6. Bufacchi, V. 2005. Two Concepts of Violence. *Political Studies Review*, 3;
7. Deleuze, G. 1992. Postscript on the Societies of Control. *October*, 59;
8. D'Entrèves, A. P. 1963. Legality and Legitimacy. *Review of Metaphysics*, 16(4);
9. Foucault, M. 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vertė Alan Sheridan. New York: Vintage Books;
10. Foucault, M. 2003. *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. Vertė David Macey. New York: Picador;
11. Foucault, M. 2020. *Tiesa ir teisinės formos*, Vilnius: Vaga;
12. Freud, S. 1933. *New Introductory Lectures On Psycho-analysis*. New York: Calton House;
13. Galtung, J. 1969. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3);
14. Greimas, A. J. 1989. *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vilnius: Mintis;
15. Hobbes, T. 2006. *Leviathan*, ed. Karl Schuhmann ir G. A. J. Rogers, London: Continuum International Publishing Group;
16. „Kalėjimo prižiūrėtoja“ (2024). Rež. Gustav Möller. Danija / Švedija: Nordisk Film Production. Platintojas: Les Films du Losange.
17. „Kaltė“ (2018). Rež. Gustav Möller. Danija: Nordisk Film Spring, New Danish Screen. Platintojas: Nordisk Film Distribution;
18. Keršytė, N. 2013. Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis“). *Politologija*, 69(1);
19. Lappi-Seppälä, T. 2012. Penal Policies in the Nordic Countries 1960–2010. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13;
20. Nozick, R. 1997. *Coercion. Socratic Puzzles*, Cambridge: Harvard University Press;
21. Tyler, T. R. 2006. Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57 (1);

22. Tomas Akvinietis, *Summa Theologica*, II – I, kl. 96, str. 4., II – II, kl. 64, str. 2., II – II, kl. 30, str. 3 – 4;
23. Tuori, K. 2022. Revenge, Violence and the Civilizing Narrative. In Márquez Porras, R. , Mazzola, R. & Terradas Saborit, I. (red.), *Vindictory Justice : Beyond Law and Revenge . Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* , 93 , Springer;
24. Weber, M. 1946. Politics as a Vocation. *From Max Weber: Essays in Sociology*, ed. H.H. Gerth ir C. Wright Mills. New York: Oxford University Press;
25. Žižek, S. 2008. *Violence*. New York: Picador.

Elektroniniai šaltiniai

1. *Actes Sémiotiques*, 125, 2021. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7108>> [žiūrėta 16.01.2025];
2. Alonso Aldama, J.; Bertrand, D.; Lancioni, T. 2021. Pour une sémiotique de la violence. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7191>> [žiūrėta 20.03.2025];
3. Avantekstas. *Modalumas*. Prieiga per internetą: <<http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/modalumas>> [žiūrėta 25.04.2025];
4. Bassilua, A. 2021. Régimes de réaction à la violence sur le stade de football. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7249>> [žiūrėta 20.03.2025];
5. Colas-Blaise, M. 2021. L’(in)acceptable de la violence verbale et visuelle: la violence (anti)politique au risque de la satire. *Actes Sémiotiques* 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7281>> [žiūrėta 20.03.2025];
6. De Oliveria, T.; Mendes Saliby, G. 2021. A violência estrutural de gênero nas obras *Mrs. Dalloway* e *As Horas*. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7291>> [žiūrėta 21.03.2025];
7. Panico, M., Violi, P. 2021. Difendere la violenza. Le retoriche dei perpetratori. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7271>> [žiūrėta 21.03.2025];
8. Tassinari, C. A. 2021. L’effet-Sanremo. Dénoncer le viol, normaliser le sexisme. *Actes Sémiotiques*, 125. Prieiga per internetą: <<https://www.unilim.fr/actes-semiotiques/7316>> [žiūrėta 21.03.2025];
9. „Montevideo Convention on the Rights and Duties of States“. Prieiga per internetą: <<https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>> [žiūrėta 12.03.2025];

10. 20.03.2025. „Į kariuomenę pašauktas atlikėjas Adrijus tarnauti nenori: „Esu prieš žudymo meną“.
Prieiga per internetą: <<https://www.lrytas.lt/zmones/tv-antena/2025/03/20/news/i-kariuomene-pasauktas-atlikejas-adrijus-tarnauti-nenori-esu-pries-zudymo-mena--36992530>> [žiūrėta 25.03.2025].

Summary

This paper examines the problem of legitimate and illegitimate coercion (Lithuanian *prievarta* encompasses both violence and coercion; *teisėta* relates to lawfulness, legality, and legitimacy — these distinctions are discussed in the paper) which is prevalent in political philosophy, sociology and law disciplines, but has not been frequently addressed in semiotics. The semiotic analysis conducted in this thesis is aimed at revealing how the problem of legitimate and illegitimate coercion is constructed within selected discourses and what kinds of values are attributed to acts of coercion. The objects of analysis are two feature films by director Gustav Möller: *The Guilty* (2018) and *Sons* (2024). The theoretical part of the study briefly introduces key concepts of coercion, violence and its relation to state penal structures. The paper also briefly reviews some of the previous semiotic studies on related themes. The analysis is conducted based on Algirdas Julius Greimas's frameworks of narrative semiotics and the semiotics of passions.

The analysis shows that there are different values invested in coercion between the state institutions and individual moral frameworks. In the movie *The Guilty* there is a difference between values of lawful / unlawful coercion based on the perspective law enforcement institution are presented. Based on the findings, in this paper it is suggested that alternative modes of legitimacy of coercion are found functioning